

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

**UNESCO Konvencija par zemūdens
kultūras mantojuma aizsardzību
Latvijas kultūras mantojuma aizsardzības
un pārvaldes sistēmas kontekstā**

Andris Šnē, Aija Vilka un Eduards Plankājis

Rīga, 2014.

Saturs

Ievads	3
1. Jūras, ezeru un zemūdens arheoloģija Latvijā: īss vēsturisks pārskats	5
1.1. Latvijas jūrniecības vēsture un jūras arheoloģijas zinātniskais potenciāls	5
1.2. Zemūdens arheoloģiskā pētniecība līdz 1990. gadiem	7
1.3. Arheoloģiskie pētījumi piekrastes un nogrimušajās apmetnēs kopš 1990. gadiem	9
1.4. Kuģu vraku arheoloģiskā pētniecība	11
1.5. Latvijas zemūdens arheoloģijas pētnieciskās perspektīvas	14
2. UNESCO Konvencija par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību: galveno nostādņu raksturojums	16
3. Konvencijas par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību pieņemšanas pieredze: daži pasaules valstu piemēri	24
3.1. Dienvidāfrika	24
3.2. Meksika	27
3.3. Portugāle	29
3.4. Īrija	29
3.5. Lietuva	30
4. Latvijas pievienošanās Konvencijai par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību: <i>pro et contra</i>	34
Secinājumi	40
Izmantotā literatūra	43
UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage in the context of the system of heritage protection and management in Latvia	50

Ievads

Zemūdens kultūras mantojums, kas ir viena no specifiskākajām arheoloģiskā mantojuma sastāvdaļām, līdz šim Latvijā dažādu apstākļu rezultātā lielu vērību nav piesaistījis. Šī joma ilgstoši bijusi atstāta amatierpētnieku rokās, un tā rezultātā viens no pirmajiem aktuālākajiem darbiem joprojām ir kvalitatīva informācija apkopošana tālākam pētniecības darbam un mantojuma pārvaldības jautājumu risināšanai. Tas uzskatāmi redzams arī Latvijas Republikas valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, kurā šobrīd [2014. gada novembrī] iekļauts tikai viens jauno laiku zemūdens kultūras piemineklis: valsts nozīmes arheoloģiskais piemineklis “Kolkas vraks I” ar valsts aizsardzības Nr. 8874 Dundagas novadā, Rīgas jūras līcī iepretim Kolkas evaņģēliski luteriskajai baznīcai.¹

Arheoloģisko vietu un liecību jaunatklājumi Latvijā ik gadu nebūt nav retums, tomēr zemūdens mantojuma jomā tādu nav bijis pārāk daudz, un arī tie galvenokārt saistāmi ar iekšējiem ūdeņiem. Tā, piemēram, nesen zemūdens mantojumam uzmanību piesaistīja arī plašsaziņas līdzekļos izskanējusi informācija par jaunatklāto, nu jau vienpadsmito, ezermītni Latvijā teritorijā.²

Tomēr Eiropas un arī daudzās citu kontinentu valstīs zemūdens kultūras mantojuma izpēte, aizsardzība un pārvaldība pēdējās desmitgadēs ir strauji un būtiski attīstījusies.³ Viens no zemūdens mantojuma jomā aktuālākajiem un vienlaikus arī pretrunīgāk vērtētajiem jautājumiem ir zemūdens kultūrvēsturisko vērtību starptautiskā aizsardzības sistēma, ko UNESCO aicina balstīt uz īpaši izstrādātu konvenciju.⁴ Lai gan kopš šīs konvencijas izsludināšanas ir pagājuši jau gandrīz 15 gadi, lielākā daļa pasaules valstu to nav ratificējušas. Pēdējos gados UNESCO pārstāvji ir pielikuši lielas pūles šīs konvencijas skaidrošanā un organizējuši virkni atbalsta pasākumu ieinteresētajās valstīs, tādējādi

¹ KM rīkojuma numurs 6-1-188, 2012. gada 6. augusts. Publicēts “*Latvijas Vēstnesis*” 2012. gada 22. augustā. Skat. <http://saraksts.mantojums.lv/lv/piemineklu-saraksts/8874/>

² Sprūde V. Latvijā par vienu ezerpili vairāk. Ievietots: *Latvijas Avīze*, 2014. gada 7. novembris, 9.lpp. Pieejams: <http://m.la.lv/latvija-par-vienu-ezerpili-vairak/>

³ Skat., piemēram: Delgado J. P., ed. *Encyclopedia of underwater and maritime archaeology*. New Haven, London, 1998.; Ford B. L., ed. *The Archaeology of Maritime Landscapes (When the Land Meets the Sea, vol. 2)*. New York, 2011.; Ford B., Hamilton D. L., Catsambis A., eds. *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*. Oxford, 2011.; Pydyn A. Maritime archaeology. In: M. Kok, H. van Londen, A. Marciniak, eds. *E-learning Archaeology: the Heritage Handbook*. Amsterdam, 2012. P. 258-267; Westerdahl C. The maritime cultural landscape. In: *The International Journal of Nautical Archaeology*, 1992, vol. 21:1, p. 5-14; Westerdahl C. The Maritime Middle Ages - Past, Present, and Future. Some Ideas from a Scandinavian Horizon. In: *European Journal of Archaeology*, 2014, vol.17: 1, pp. 120-138.

⁴ UNESCO Konvencija par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību. Pieejams: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/>

pakāpeniski panākot arvien lielāku atbalstu konvencijā minēto ideju, nostādņu un mērķu īstenošanā.

Pētījuma mērķis ir izvērtēt nepieciešamību Latvijas Republikai pievienoties UNESCO Konvencijai par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību (turpmāk – Konvencija), ņemot vērā gan zemūdens kultūras mantojuma raksturu un pētniecības stāvokli Latvijā, gan iespējamās ieguvumus un trūkumus, valstij izlemjot pievienoties šim tiesību aktam. Tādējādi pētījuma uzdevumi ir šādi:

raksturot zemūdens mantojumu un tā pētniecības stāvokli, zemūdens mantojuma specifiku un pašreizējo aizsardzības pieredzi Latvijā;

aplūkot Konvencijas svarīgākās nostādnes un citu valstu pieredzi, pievienojoties šai konvencijai un cenšoties īstenot tās nostādnes praksē;

analizēt Latvijas valsts iespējamās saistības un ieguvumus, izvēloties pievienoties Konvencijai, kā arī šādas pievienošanās paredzamo praktisko ietekmi uz valsts un pārvaldes institūcijām, budžetu un sabiedrību.

Līdz ar to pētījumā ietvertas nodaļas par zemūdens kultūras mantojumu un tā aizsardzības pieredzi Latvijā, Konvencijas svarīgākajām nostādnēm un pieeju zemūdens mantojuma aizsardzībā un pārvaldībā, citu valstu (ieskaitot Baltijas jūras reģiona valstis) pieredzi Konvencijas pieņemšanā un ieviešanā un Latvijas ieguvumiem, saistībām un pienākumiem, izlemjot pievienoties Konvencijai.

1. Jūras, ezeru un zemūdens arheoloģija Latvijā: īss vēsturisks pārskats

1.1. Latvijas jūrniecības vēsture un jūras arheoloģijas zinātniskais potenciāls

Latvijas krasta līnija ir gandrīz 500 km gara, un tās iedzīvotāji ir bijuši saistīti ar jūru jau kopš senatnes, ko norāda Kurzemes kāpās konstatētās neolīta dzīvesvietu paliekas⁵. Virkne arheoloģisko liecību, kā, piemēram, Ziemeļkurzemes vēlā bronzas laikmeta laivveida akmens krāvuma kapulauki („velna laivas”) un Staldzenes bronzas priekšmetu depoziāls apliecina aizjūras kontaktu pastāvēšanu jau I g. t. p. m.ē. Aizvēstures beigās vairākas Austrumbaltijas etnokulturālās grupas aktīvi iesaistījās vikingu laikmeta militārajās un tirdznieciskajās darbībās Baltijas jūras reģionā. Jau pirms vikingu laikmeta kāda skandināvu iecelotāju grupa apmetās uz dzīvi Grobiņā (iespējamā Hamburgas-Brēmenes bīskapa Rimberta 880. gados sarakstītajā misionāra Anskara dzīvesstāsta minētā *Seeburg* jeb Jūrpils), bet pēc vikingu laikmeta rakstītie vēstures avoti min kuršus un sāmsaliešus kā „baltu un somugru vikingus”, lai gan viņi nerasniedza skandināvu aktivitāšu raksturu un mērogu.⁶ Viduslaiku Hanzas tīkls atveda kuģus uz Livoniju (mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorijām) gan no austrumiem, gan rietumiem, taču vietējie zemes kungi neizveidoja paši savas militārās vai pat tirdznieciskās flotes. Kuģu būvniecība Latvijā sākās jaunos laikos, kad Kurzemes un Zemgales hercogiste 17. gadsimtā iesaistījās globālajā tirdzniecībā un koloniālismā. Daudzi kuģi tika uzbūvēti arī Rietumeiropas lielvalstīm, tomēr kuģubūves tradīcija beidzās līdz ar Austrumbaltijas pakļaušanu Krievijas impērijai.⁷ Rakstītie vēstures avoti min vairākas kuģu katastrofas, kas šajos gadsimtos notikušas Latvijas krastu tuvumā, piemēram, admirāļa Klāsa Larsona Fleminga vadītās zviedru kara flotes nogrimšanu pie Kolkas raga (Domesnes) 1625. gada rudenī stipras vētras laikā.⁸ Tāpēc ļoti iespējams, ka jau jaunos laikos izveidojās kuģu un laivu kapsētas visbīstamākajās Baltijas jūras piekrastes vietās.

⁵ Loze I. *Neolīta apmetnes Ziemeļkurzemes kāpās*. Rīga, 2006.

⁶ Žulkus V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004.; Šnē A. Kuršu vikingi: vēsturiskās iespējas un vēstures mīti. Ievietots: V. Muižnieks, red. *Pētījumi kuršu senatnē. Rakstu krājums* (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 14). Rīga, 2008. 181.-191. lpp.

⁷ Zalsters A. E. *Hercoga Jēkaba burinieki: senie kuģi un hercoga Jēkaba laiku dokumentos lasāmās liecības par kuģu būvi Ventspilī*. Rīga, 2002.

⁸ Turpat. 115.-116. lpp.; Urtāns J. Par Latvijas jūras dibena kultūrainavu. Ievietots: S. Cimmermanis, sast. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga, 2011. 202. lpp.

Krievijas impērijas virsvaras laikā pirmā jūrskola visā impērijas teritorijā tika atvērta Latvijā 1864. gadā (Ainažu jūrskola Rīgas jūras līča krastā), tās izveidošanā iesaistoties Kr. Valdemāram un citiem ievērojamiem latviešu sabiedriskajiem darbiniekiem. 19. gadsimta beigās bija Latvijas jūrniecības „zelta laikmets”, kad Latvijas teritorijā tika uzbūvēts liels skaits tālbraucēju kuģu un izveidotas vairākas jaunas ostas.⁹ Kopš 19. gs. Latvijas piekrastē darbojas vairāk nekā 10 ostas. Rietumlatvijas mazajos zvejnieku ciematos turpināja pastāvēt tradicionālā zvejniecība, un šī reģiona piekrastē vēl šodien vairākos ciematos saglabājusies tradicionālā zvejnieku namu arhitektūra, bet viņu zvejniecības darbarīki var kalpot kā etnogrāfiskas analogijas arheoloģiskajos pētījumos. Jāatzīmē, ka ilgstošas un senas tradīcijas ir arī kontrabandas preču pārvadāšanai Baltijas jūrā.¹⁰ I un II pasaules karš būtiski iedragāja jūrniecības tradīcijas un resursus, kā arī pēc kara samazinājās iespējas doties jūrā. Abu pasaules karu laikā gan Baltijas jūrā, gan Rīgas jūras līcī norisinājās gan karakuģu un zemūdeņu kustība, gan mīnu un to aizsprostu izvietošana.¹¹

Pētījumi par jūras un jūrniecības vēsturi, kā arī kopumā par vispārējo jūras vēsturi galvenokārt pievērsušies 19. un 20. gadsimta norisēm. Mūsdienās vairākos muzejos tiek glabātas liecības (dokumenti, artefakti u. c.) par jūrniecības vēsturi, piemēram, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā un Ainažu jūrskolas muzejā, kā arī vairākos vietējos muzejos, galvenokārt Rietumlatvijā (Roja, Ventspils, Liepāja). Savukārt arheoloģiski pētījumi par aizvēstures jūrniecību gandrīz nemaz nav veikti, kas būtībā ir izskaidrojams ar pieejamo avotu raksturu. Jūras dibens ir smilšains un pastāvīgi mainās, tāpēc arheoloģisko zemūdens palieku fiksācija ir ļoti sarežģīta, turklāt jaunus draudus koka vrakiem rada nesēn Baltijas jūrā parādījušies siltzemju ūdeņu tārpī.¹² Domājams, ka Baltijas jūrā nebūs iespējams atrast kādu saglabājušos kuģa vraku, kas būtu vecāks par 300 gadiem, tāpēc nozīmīgākie atradumi par seno jūrniecību Baltijas valstīs iegūti sauszemes arheoloģiskajos izrakumos. Piemēram, sensacionālā Salmes kuģa II, kas, domājams, bijis senākais ar burām aprīkotais kuģis Baltijas jūras telpā, atklāšana 2008. gadā notika Vendelas laikmeta laivas apbedījumu kapulaukā Salmē, Sāmsalā. Šim kuģim, kas bijis būvēts militārām vajadzībām

⁹ Bernsone I., red. *Latvijas jūrniecības vēsture: enciklopēdija*. 1.-2. sēj. Rīga, 1998-2003.

¹⁰ Skat., piemēram, Pullats R., Pullats R., Urtāns A. *Spirta jūra: kontrabanda Baltijas jūrā starp diviem kariem*. Rīga, 2012.

¹¹ *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XV*. Rīga, 2014.; Vercamer A.L. *Naval War in the Baltic Sea 1941-1945*. Pieejams: <http://www.feldgrau.com/baltsea.html> (skatīts 10.10.2014.); Smith G. *Eastern Front and Baltic Sea, 1914-18, also Russian Bolshevik Waters 1919*. [2011.] Pieejams: <http://www.naval-history.net/WW1AreaBaltic1914-19.htm> (skatīts 10.10.2014.); *British Submarines and the Baltic Sea*. [2014.] Pieejams: http://www.historylearningsite.co.uk/british_submarines_and_the_balti.htm (skatīts 10.10.2014.)

¹² Urtāns J. Par Latvijas jūras dibena kultūrainavu. Ievietots: S. Cimmermanis, sast. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga, 2011. 203. lpp.

un kas bija apglabāts kopā ar 35 karotājiem, bija ķīlis, kas savukārt ļauj pieņemt, ka tas bija kuģojis ar buru palīdzību.¹³

Tāpat jāņem vērā, ka Baltijas jūras veidošanās procesa, kura laikā notiek ūdens atkāpšanās, rezultātā piekrastes reģionos nebūs zem ūdens līmeņa esošu aizvēstures vai viduslaiku apmetņu. Tomēr krasta līnijas veidošanās norises, domājams, bija cikliskas, tāpēc arī apdzīvotība vismaz īslaicīgi varēja veidoties arī šobrīd zem ūdens esošajās teritorijās. Tāpat sagaidāms, ka Baltijas jūrā tiks atklāti, piemēram, vraki un pazaudēti priekšmeti, militāri nocietinājumi, ziedojušu depozi, ar ostām saistītas struktūras un citas ar jūru saistītas cilvēka darbības vietas, zvejas laivas un aprīkojums un tml.

1.2. Zemūdens arheoloģiskā pētniecība līdz 1990. gadiem

Līdz 1990. gadiem zemūdens arheoloģijas attīstība Baltijas valstīs bija saistīta ar iekšējo ūdeņu pētniecību. Starpkaru periodā, 1920.-1930. gados, vēl nebija izveidojusies attīstīta zemūdens pētniecības tehnika. Tāpēc, piemēram, 1934. un 1936. gada zinātniskie pētījumi Vilcumuižas ezerā (Talsu pilsētā), kurā pēc nejaušiem savrupatradumiem 1928. gadā tika atklāti apbedījumi, ļoti līdzinājās nogrimušo bagātību meklēšanai. Tomēr šīs sistemātiskās senlietu „zvejošanas” ar grābekļiem līdzīgiem rīkiem rezultātā tika iegūti vairāki simti 13.-14. gs. kuršu senlietu – septiņu dienu laikā tika atrasti apmēram 85 kg senlietu.¹⁴ Ezerā pētījumi norisinājās arī vēlāk, un šobrīd no šīs arheoloģiskās vietas, kurai nav zināmas analogijas Baltijas jūras reģionā, jau iegūts vairāk nekā 2000 senlietu.

Citā Latvijas reģionā izvietotajā Āraišu ezerā arheoloģiskie pētījumi norisinājās vēl agrāk, 19. gs. beigās, aizsākot zemūdens dzīvesvietu pētniecību. Āraišu ezera nelielajā saliņā 1876. gadā nelielus pētījumus veica Cēsu grāfs Karls Georgs fon Sīvers (*Carl Georg von Sievers*, 1814-1879), kurš pēc militārā dienesta Krievijas impērijas armijā dzīves nogalē pievērsās arheoloģisko vietu apzināšanai un izpētei Ziemeļvidzemē un Igaunijā. Lai gan regulāri pieplūstoša ūdens apstākļos grāfam izdevās konstatēt vairākas apbūves kārtas, materiāla interpretācijai viņš aicināja palīgā vienu no Eiropas vadošajiem arheologiem un

¹³ Konsa M., Allmäe R., Maldre L., Vassiljev J. Rescue Excavations of a Vendel Era Boat-Grave in Salme, Saaremaa. In: E. Oras, E. Russow, eds. *Archaeological Fieldwork in Estonia 2008*. Tallinn, 2009. P. 53-64.; Freeman J. [2011.] Oldest Sailing Ship in Baltic Sea Found. Pieejams: <http://www.sci-news.com/archaeology/oldest-sailing-ship-in-baltic-sea-has-been-found.html> (skatīts 15.10.2012.); Rikken K. [2011.] Museum Confirms Salme Find as Oldest Known Viking Sailing Ship. Pieejams: <http://news.err.ee/Culture/9a4572b9-637b-405b-9478-d821486d9608> (skatīts 15.10.2012.)

¹⁴ Šturms E. Vilcumuižas ezera atradumi. Ievietots: *Senatne un Māksla*, 1936., Nr. 2, 72.-86. lpp.

antropologiem, profesoru Rūdolfu Virhovu (*Rudolf Carl Virchow*, 1821-1902) no Berlīnes. Nākamajā gadā Virhovs apmeklēja Āraišu ezera salu un, veicis tajā nelielu zondējumu, definēja Āraišu apbūves paliekas kā Eiropas dzelzs laikmeta pāļu mītnes vietu.¹⁵

Atsevišķi ar jūru saistīti atklājumi veikti arheoloģisko izrakumu laikā apmetņu vietās aizvēstures krasta līnijas tuvumā. Tā, piemēram, trīs senākie zināmie vienkoči, kas izmantoti nelielu attālumu pārvarēšanai, tika atrasti pie Sārnates neolīta apmetnes 1950. gados.¹⁶ Par vairākiem iespējamiem kuģu un laivu atradumiem purvos ir iegūtas pagaidām vēl arheoloģiski nepārbaudītas ziņas.

Nozīmīgākie zemūdens arheoloģijas sasniegumi Latvijā laika posmā pēc Otrā pasaules kara (padomju okupācijas periodā) saistīti ar iekšzemes ezeru pētniecību. Nepieciešams atzīmēt, ka Baltijas jūra bija Padomju Savienības rietumu robeža, tāpēc politisku ierobežojumu dēļ nebija iespējams pētījumus veikt jūrā, līdzīgi kā Latvijas iedzīvotājiem pat nebija brīvas pieejas jūras krastam. Latvijas ezeru arheoloģiskā apzināšana sākās 1950. gadu beigās arheologa Jāņa Apala (1930-2011) vadībā, kurš uzskatāms par Latvijas hidroarheoloģijas izveidotāju. Balstoties uz folkloras liecībām (piemēram, par nogrimušām pilīm) un iepriekš iegūtajām mutvārdu ziņām, viņš izvēlējās virkni ezeru, kuros no 1959.-1964. g. veica zemūdens apzināšanu. Šo niršanas darbu rezultātā, būtībā jau pirmajā apzināšanas gadā, tika atklāts iepriekš nezināms dzīvesvietu veids – ezermītnes (jāatzīmē, ka tās nav identiskas pāļu mītnēm). Ezermītnes tika atklātas 10 ezeros, kas visi atrodas Latvijas centrālajā austrumu daļā. Vēlākos gados divās ezermītnu vietās tika veikti arheoloģiskie izrakumi, no kuriem plašākie notika Āraišu ezermītnē (1965.-1969. un 1970.-1975. g.). 1980. gados Āraišu ezermītnē tika rekonstruēta, daļēji izmantojot eksperimentālās arheoloģijas metodes, un mūsdienās tā ir vienīgā Latvijā izvietotā arheoloģiskā parka (plašāk dēvēta par Āraišu ezerpili) galvenais elements. Rekonstrukcijas darbi balstījās uz arheoloģisko izrakumu laikā atsegto koka celtņu paliekām, kas ūdenī bija labi saglabājušās, kā arī izmantojot etnogrāfiskās analogijas un seno darba rīku kopijas. Mūsdienās ezermītnes vietā no jauna uzbūvētas 14 celtnes.¹⁷ Jāatzīmē, ka pa vienai ezermītnē zināms arī Igaunijas teritorijā (Virtsjerva ezerā) un Lietuvā (Obeļu ezerā).¹⁸

¹⁵ Apals J. Āraišu ezerpils. Historiogrāfisks apskats. Ievietots: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1999, Nr.4, 27.-47.lpp.

¹⁶ Ванкина Л. В. *Торфяниковая стоянка Сарнате*. Рига, 1970. С. 92.

¹⁷ Apals J. *Āraišu arheoloģiskais muzejparks: Ceļvedis*. Rīga, 2008.; Apals J. *Āraišu ezerpils*. Rīga, 2012. 49.-160. lpp.

¹⁸ Sprūde V. Latvijā par vienu ezerpili vairāk [stāsta J. Urtāns]. Ievietots: *Latvijas Avīze*, 2014. gada 7. novembris, 9.lpp. Pieejams: <http://m.la.lv/latvija-par-vienu-ezerpili-vairak/>

Padomju okupācijas periodā arī kaimiņzemēs Igaunijā un Lietuvā zemūdens arheoloģija attīstījās lēnām un arī balstoties uz iekšējo ūdeņu pētniecību. Igaunijā pirmā zemūdens arheoloģiskā ekspedīcija notika 1958. gadā.¹⁹ Lietuvā zemūdens arheoloģiskā pētniecība sākās 1980. gados Plateliajas ezerā, kurā tika atrastas trīs vienkoča laivas. Divas no tām ir datējamas ar 15.-16. gs., bet viena attiecināma uz 5. g.t. vidu p. m.ē.²⁰

1.3. Arheoloģiskie pētījumi piekrastes un nogrimušajās apmetnēs kopš 1990. gadiem

Dzelzs priekškara krišana Baltijas valstu arheologiem pavēra jaunas iespējas, un 1990. gados ievērojami pieauga domu apmaiņa un savstarpējā sadarbība ar ārvalstu pētniekiem. Tajā laikā kļuva iespējams pētīt jūras arheoloģisko mantojumu gan zem ūdens, gan jūras piekrastē. Viens no aktuālajiem jautājumiem bija saistīts ar piekrastes ostām un to atrašanās vietu lokalizēšanu Baltijas jūras krastā. Balstoties uz zviedru arheologa Dana Karlsona pētījumiem Gotlandē²¹, īstermiņa vai sezonālas ostu vietas tika pētītas arī Latvijā. 1990. gadu beigās Baltijas jūras piekrastē Latvijā tika organizētas apzināšanas ekspedīcijas, lai identificētu aizvēstures un viduslaiku ostu vietas. Ģeogrāfiskais novietojums, viduslaiku rakstīto avotu ziņas un jauno laiku kartes, kā arī apkārtnē esošas arheoloģiskās vietas kalpoja par pamatkritērijiem ostu vietu identificēšanai. Detalizētāki pētījumi tika veikti Sakā, kas viduslaikos līdz pat 17. gs. bija izmantota kā osta.²² Daudzsološi varētu būt pētījumi arī aizvēstures beigu posma pilskalnos, kas izvietoti upju krastos un tādā veidā saistīti ar jūru. Labi zināms, ka Daugavas krastos esošie pilskalni bija cieši iesaistīti starptautiskajā tirdzniecībā. Nesenie igauņu arheoloģes Marikas Megi pētījumi ļauj domāt, ka piekrastē bija izkaisītas daudzas vietējas vai reģionālas nozīmes nelielas ostas, turklāt Igaunijā (atšķirībā no Latvijas teritorijas) nav zināmas liecības plaša mēroga tirdzniecības ostu, *emporija*, izveidošanos vikingu laikmeta Igaunijā. Lielākā daļa no šīm vietām bija nelielas, sezonāli

¹⁹ Mäss V. 2003. Estonia. In: *Treasures of the Baltic Sea. A hidden wealth of culture*. Stockholm, p. 112-121.

²⁰ Žulkus V. Lithuania. In: *Treasures of the Baltic Sea. A hidden wealth of culture*. Stockholm, 2003. P. 95-102.; Perminas K. Old Logboats from Lake Plateliai: building replicas. In: M.-J. Springmann and H. Wernicke, ed. *Historical boat and ship replicas: conference-proceedings on the scientific perspectives and the limits of boat and ship replicas, Torgelow 2007*. Friedland, 2008. P. 16-21.

²¹ Carlsson D. Harbours and trading places on Gotland 600-1100. In: O. Crumlin-Pedersen, ed. *Aspects of Maritime Scandinavia AD 200-1200. Proceedings of the Nordic Seminar on Maritime Aspects of Archaeology, Roskilde, 3th-5th March, 1989*. Roskilde, 1991.; Carlsson D. *Ridanas - Vikingars Hamn i Frojel*. (CCC papers 4). Visby, 1999.

²² Urtāns J. A study of medieval harbour sites on the western coast of Latvia (Kurzeme). In: *Marine archaeology of the Baltic Sea area. Newsletter*, 1999., vol.1, p.23-27.

izmantotas zvejniecības apmetnes, lai gan dažām varētu būt bijusi arī reliģiska funkcija vai arī tās izmantotas kā pulcēšanās vietas.²³

Interesantākie rezultāti iegūti jauno laiku (postviduslaiku) arheoloģijā. Regulārie arheoloģiskie izrakumi Rīgas vecākajā daļā, kas turpinās jau vairāk nekā 50 gadus, devuši iespēju izsekot Rīgas krastmalu nostiprinājumu struktūru attīstībai kopš 15. gadsimta.²⁴ Savukārt Ventspilī, kas bija viens no Kurzemes un Zemgales hercogistes kuģubūves centriem 17.-18. gs., 2000. gadā notika kompleksi zemūdēns, no gaisa un uz zemes veikti pētījumi 17. gs. doka vietā. Šī vieta iepriekš tika skaidrota kā kuģu osta, bet pēc pētījumiem izrādījās, ka tā bijusi sena un vienkāršas konstrukcijas koka doka vieta, kas izmantota kuģu remontdarbiem.²⁵ Vienlaicīgi zemes un zemūdēns arheoloģiskie pētījumi norisinājušies arī Zebrus ezera krastā izvietotajā Elku kalnā, taču tie nesniedza būtiskus rezultātus.²⁶

Nesen pētnieku uzmanība tika pievērsta arī zemūdēns pētniecībai akmens laikmeta arheoloģiskajās vietās. Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts sadarbībā ar Baltijas un Skandināvijas arheoloģijas centru Šlēzvigā (Vācija) pēdējos gados vairākas reizes organizēja zemūdēns apzināšanu Užavas upē Rietumlatvijā, vienlaikus veicot upes krastu apsekošanu. Latvijas un Vācijas arheologu grupa atrada neskaitāmus akmens laikmeta un viduslaiku priekšmetus, lai gan nebija iespējams konstatēt, no kurām vietām šie priekšmeti ieskaloti upē. Vairāki upes krastos atrastie artefakti attiecināmi pat uz mezolītu.²⁷ 2010. gadā šī pētnieku grupa apsekoja arī Salacas upes dibenu posmā starp akmens laikmeta Riņņukalna un Kaulēnkalna apmetnēm, iegūstot 33 kaula un raga priekšmetus, kā arī neapstrādātus kaulu paraugus. Pie Kaulēnkalna apmetnes atrastais kalts pēc radioaktīvā oglekļa datējuma attiecināms uz mezolītu, bet Riņņukalna apmetnes vietā atrastais duncis saistāms ar vidējo neolītu.²⁸

23 Mägi M. Harbour sites in ritual landscape – the example of Viltina in southern Saaremaa. In: *Eesti Arheoloogiaajakiri. Estonian Journal of Archaeology: Special issue on cultural maritime landscapes*, 2009., vol. 13: 2, p. 110-131.

24 Caune A. Rīgas upes krastmalu izbūves 12.-17. gadsimtā. Ievietots: *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 5. sēj., Rīga, 2005. 54.-69. lpp.

25 Urtāns J., Rains V. Arheoloģiskie pētījumi Ventspilī pie Dokupes. Ievietots: *Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā*. Rīga, 2002. 384.-392. lpp.

26 Urtāns J. Pētījumi Zebrenes Elku kalnā. Ievietots: *Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā*. Rīga, 2000. 108.-115. lpp.

27 Bērziņš V., Libke H. Arheoloģiskā apsekošana Sisē – Užavas upē un tās krastos 2010. un 2011. gadā. Ievietots: J. Urtāns, I. L. Virse, red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2010. – 2011. gadā*. Rīga, 2012. 9.-12. lpp.; Bērziņš V., Libke H. Izrakumi Sises akmens laikmeta apmetnē 2012. gadā. Ievietots: J. Urtāns, I. L. Virse, red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2012. – 2013. gadā*. Rīga, 2014. 19.-23. lpp.; Zagorska I., Libke H., Bērziņš V. Užavas upē atrasto priekšmetu kolekcija. Ievietots: J. Urtāns, I. L. Virse, red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2012. – 2013. gadā*. Rīga, 2014. 28.-32. lpp.

28 Zagorska I., Bērziņš V. Arheoloģiskie pētījumi Burtņieku ezera ziemeļdaļas piekrastē 2010. un 2011. gadā. Ievietots: J. Urtāns, I. L. Virse, red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2010. – 2011. gadā*. Rīga, 2012. 16.-20. lpp.;

Atkārtoti apsekošanas darbi veikti arī jau zināmajās ezermītņu vietās, iegūstot jaunu informāciju pat par labi zināmo Āraišu ezermītni, kurā tika atklāta vēl viena koka žogu nocietinājuma līnija. Tomēr pavisam nesen ezermītņu skaits palielinājās par vēl vienu arheoloģisko vietu, tādējādi ezermītņu pētījumi visticamāk vēl turpināsies. Šāgada rudenī arheologa Jura Urtāna vadītā pētnieku grupa Sāvienas ezerā 2,5–3,5 m dziļumā apmēram 30–40 m attālumā no krasta dziļi dūņās konstatējusi koku konstrukciju paliekas, kā arī izcēlusi no ūdens apkvēpušus pavaru akmeņi, ogles un deguši koki. Sāvienas ezermītne ir Latvijā uz dienvidiem vistālāk izvirzīts tāda veida objekts.²⁹ Vērts pieminēt, ka pirms dažiem gadiem pirmās ezera apmetnes tika arheoloģiski pētītas arī Lietuvā, Luokesai ezerā valsts austrumu daļā. Atklātās pāļu mītnes veidotas vēlajā bronzas laikmetā uz nelielas salas, kas bija izveidojusies, nokrītot ezera ūdens līmenim. Celtnes šajā apmetnē, domājams, bija būvētas uz pamatiem, kas nedaudz pacēlās virs zemes līmeņa.³⁰

1.4. Kuģu vraku arheoloģiskā pētniecība

Pirmais arheoloģiskajos izrakumos atklātais kuģa vraks bija t. s. Rīgas koges fragments. To atrada 1939. gadā, un, visticamāk, tas attiecināms uz 13. gadsimtu, kad pirmie krustneši ieradās Daugavas lejtecē. Kuģis būvēts no ozola, atspoguļojot ļoti agrīnu vācu tirgotāju lietotās koges tipu. Jāatzīmē, ka neliela kuģa daļa tika atrasta jau gadu iepriekš, taču par šo atradumu nav saglabājušās nekādas ziņas. Rakstītie vēstures avoti arī piemin kāda precīzāk neraksturota sena kuģa atrašanu 1554. gadā upes tīrīšanas laikā.³¹

Viduslaiku kuģu vraki labāk saglabājušies Igaunijā, piemēram, Pērnavas koge, ko atrada 1990. gadā Pērnavas upes kreisā krasta bagarēšanas laikā. Vraku, ko sedza 30-40 cm bieza dūņu kārtā zem 1,5 m ūdens slāņa, arheoloģiski pētīja nākamajā gadā. No ūdens izceltais kuģa fragments (8,5 m x 3,5 m) nāca no klinkera tehnikā būvēta kuģa sānu malas. Kuģa stiprā konstrukcija norāda uz tā izmantošanu jūras braucienos, un pēc radioaktīvā oglekļa analīzes tas attiecināms uz 1250.-1330. gadu, ko arī apstiprina kuģī atrastā 14. gs.

Lübke H. Forschungen zur absoluten Chronologie der steinzeitlichen Kultur- und Landschaftsentwicklung im östlichen Baltikum. In: *Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie. Eine Forschungseinrichtung der Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloss Gottorf. Jahresbericht 2010.* S. 36-37.

²⁹ Sprūde V. Latvijā par vienu ezerpili vairāk. Ievietots: *Latvijas Avīze*, 2014. gada 7. novembris. Pieejams: <http://m.la.lv/latvija-par-vienu-ezerpili-vairak/>

³⁰ Motuzaitė-Matuzevičiūtė G. Living above the Water or on Dry Land? The Application of Soil Analysis Methods to Investigate a Submerged Bronze Age to Early Iron Age Lake Dwelling Site in Eastern Lithuania. In: *Archaeologia Baltica*, 2008., vol. 9, p. 33-46.

³¹ Caune A. Senie Rīgas kuģi. Ievietots: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1995., Nr. 1, 11.-23. lpp.

Reinzemes keramika.³² Cits viduslaiku kuģis, datējams ar 13. gs., tika atrasts 2009. gadā zem kādas Tallinas noliktavas. Lai gan šis kuģa vraks ir ļoti labi saglabājies (vairāk kā 50 procenti no kuģa), tika nolemts atstāt to atrašanās vietā 4 metrus zem ielas līmeņa sakarā ar vraka pētniecībai un konservācijai nepieciešamā finansējuma trūkumu.³³

Jūras zemūdens arheoloģiskā mantojuma apzināšanas darbus Latvijas piekrastes ūdeņos kopš 1988. gada veikuši ūdenslīdēji, kuriem bijusi interese par vēsturi. Pirmie pētījumi notika pie Kolkas raga, izceļot no ūdens atsevišķus priekšmetus. Tomēr drīz nirējiem nācās secināt, ka šis darbs ir arī bīstams (bija arī vairāki letāli nelaimes gadījumi) un tā veikšanai nepieciešams strukturāls atbalsts. Uz nirēju grupas „Sela” bāzes Jūrmalas pilsētas muzejs 1990. gadā izveidoja atsevišķu nodaļu zemūdens pētniecībai.³⁴ Kopš tā laika profesionāla jūrnika un amatiervēsturnieka Voldemāra Raina, kurš ir bijis nozīmīgākā persona zemūdens arheoloģijā vairāk nekā 10 gadus, vadībā muzejā tiek veidota vispārēja datubāze par vrakiem. Saskaņā ar V. Raina mutisku informāciju, šobrīd jūrā pie Latvijas krastiem ir zināmi apmēram 40 nogrimušu vai izskalotu kuģu vraki un apmēram 400 kuģi, kas varētu būt nogrimuši Latvijas ūdeņos.³⁵

Vairākas apzināšanas un pētniecības ekspedīcijas 1997. gadā tika veiktas kopā ar Zviedrijas arheologiem.³⁶ Tika apsekoti un aprakstīti pieci kuģu vraki, kas vēlāk tika pasludināti par jaunatklātajiem kultūras pieminekļiem, tomēr diemžēl pieminekļa statusa piešķiršanas process tālāk sekmīgi nevirzījās. Divus gadus vēlāk, 1999. gadā, notika pirmie kāda kuģa vraka arheoloģiskie izrakumi. Kuģa vraks tika izskalots Rīgas jūras līča krastā netālu no Kolkas raga, tāpēc pārbaudes izrakumi tika veikti smiltīs gar kuģa sānu malu. Pēc dažiem mēnešiem kuģa vraks jau pilnībā bija apklāts ar jūras smiltīm. Pētījumu laikā tika atsegts no ozola būvētais kuģa priekšgals, kas sastāvēja no divām daļām, 17 ietvara baļķiem

³² Mäss V. [1999.] A Medieval Ship From the Pärnu River. Pieejams: <http://www.abc.se/~m10354/publ/paernu.htm> (skatīts 15.10.2012.); Roio M. The Investigation of Underwater Heritage in Estonia. In: V. Lang, M. Laneman, eds. *Archaeological Research in Estonia 1865-2005*. Tartu, 2006. P. 307-308.

³³ Sivonen E. [2012.] Medieval Ship to Remain Buried. Pieejams: <http://news.err.ee/Culture/d8200fb1-e93a-4356-a881-bada041bb165> (skatīts 15.10.2012.)

³⁴ Rains V. 1996. Zemūdens arheoloģijas pētījumi Latvijā. Ievietots: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1996. 91.-93. lpp.; Rains V. Zemūdens arheoloģiskie pētījumi Latvijā 20. gs. beigās. Ievietots: A. Šnē, J. Urtāns, red. *Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas*. Rīga, 2000. 11.-17. lpp.

³⁵ V. Raina sniegtā informācija Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Kultūras mantojuma zinātniskās padomes 2011. gada 15. decembra sēdē.

³⁶ Urtans J., Rains V. Latvia. In: *Treasures of the Baltic Sea. A hidden wealth of culture*. Stockholm, 2003. P. 105.

un 12 sānu dēļiem. Izskalotā vraka izmēri bija 20 x 6 m.³⁷ Iespējams, ka vraks attiecināms uz 17. gs., un šobrīd tas ir viens no vecākajiem zināmajiem vrakiem Latvijā. 2012. gada vasarā šis vraks kļuva par pirmo kuģa vraku, kas ar nosaukumu „Kolkas vraks I” tika iekļauts Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā.

Kolkas rags, bez šaubām, ir viena no bīstamākajām kuģošanas vietām Latvijas krastos, un tāpēc šajā reģionā laiku pa laikam tiek atklāti kuģu vraki. Piemēram, 1996. un atkārtoti 2010. gadā šajā vietā tika atrastas koka kuģu daļas, tādējādi kopumā pie Kolkas raga zināmi vismaz 3-4 kuģu vraki, kas nogrimuši krasta tuvumā tuvu cits citam (ar apmēram 10-15 m atstarpi). 2010. gada septembrī izskalotais vraks, domājams, bija daļa no 19. gs. burinieka, kas vedis kārniņu un ķieģeļu kravu, un tas ir līdz šim lielākais zināmais vraks (vraks veido apmēram ceturtdaļu no visa kuģa).

Tieši agro pavasaru un rudens vētras sekmē kuģu palieku izskalošanu no Baltijas jūras. Piemēram, 1992. gada nogalē Carnikavā tika izskalots apmēram 200 gadus veca angļu kravas burinieka fragments, bet nākamās ziemas laikā lielākā vraka daļa tika ieskalota atpakaļ jūrā. Kuģa datējums un izcelsme tika noskaidrota, balstoties uz atrasto monētu, kas bija kalta 1799. gadā un ievietota kuģa mastā. 2000. gadā daļa no šī paša vraka tika izskalota atkārtoti, bet šoreiz to aizveda uz Jūrmalas pilsētas muzeju. Uz šo muzeju, pirms atkārtotas nogrimšanas jūrā, tika nogādāta arī daļa no 18.-19. gs. burinieka paliekām, kas pēc 2008. gada marta vētras tika izskalotas Rīgā, Mangaļsalā.

Baltijas jūrā guļ liels skaits nogrimušu kuģu, no kuriem lielākā daļa gājuši bojā pēdējos divos gadsimtos. Privāta ūdenslīdzēju uzturēta mājaslapa (<http://www.wreck.lv>) ietver arī karti, kurā atzīmēti un aprakstīti pie Latvijas krastiem 14 nogrimuši kuģi, kuri atspoguļo lielo nogrimušo kuģu daudzveidību sākot ar nelielām zvejas laivām un beidzot ar tvaikoni „Saratov”, uz kura 1919. gadā patvērās neatkarīgās Latvijas valdība, un Krievijas (*Norveg*) un Vācijas (*Marienburg, Elbing III*) tirdzniecības kuģiem līdztekus karakuģiem un bēgļu laivām, kas tika izmantotas I un II pasaules karā.³⁸ Baltijas jūrā atrodas arī padomju karakuģu vraki, kā to apliecināja arī padomju zemūdeņu atradumi pie Gotlandes 2009. gadā un igauņu arheologu atradumi Rīgas jūras līcī 2011. gadā.

³⁷ Rains V. Kuģa vraka izrakumi pie Kolkasraga. Ievietots: *Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā*. Rīga, 2000. 333.-336. lpp.

³⁸ <http://www.wreck.lv> (skatīts 15.06.2014.)

1.5. Latvijas zemūdens arheoloģijas pētnieciskās perspektīvas

Zemūdens arheoloģiju Latvijā gaida vairāki izaicinājumi. Pēdējās desmitgadēs zemūdens un jūras arheoloģijas pētījumi spēruši lielu soli uz priekšu Latvijas kaimiņvalstīs³⁹, tomēr Latvijā jūras arheoloģijas pētniecība un mantojuma saglabāšana ir nākotnes uzdevums. Tā kā par kultūras mantojumu atbildīgajā Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā nav īpaša amata, kas būtu saistīts ar zemūdens mantojumu, tad ļoti apsveicama ir inspekcijas iniciatīva veidot ciešāku sadarbību ar nevalstiskajām organizācijām (Zemūdens mantojuma asociāciju) un citām valsts institūcijām, piemēram, Latvijas Jūras administrāciju un Valsts Robežsardzi. Diemžēl nav pamata domāt, ka pārskatāmā nākotnē būtu pieejami finanšu resursi kāda nejauši atrasta kuģa vraka konservācijai. Tāpēc ir vērts pievērst uzmanību sabiedrības izglītošanai, jo izskatās kuģu koka daļas ir viegli saglabāt krastā, ja vien tas tiek darīts pareizi. Jāatzīmē, ka Latvijas sabiedrības interese par kuģu vrakiem ir ļoti augsta, tāpēc ir pietiekams pamats uzskatīt, ka, piemēram, kuģu kopiju būvniecība varētu būt labs veids, kā prezentēt kultūras mantojumu.

Šobrīd Latvijas jūras vēstures pētnieki, kuru skaits gan ir nepiedodami mazs, galvenokārt nodarbojas ar atsevišķu kuģu vraku vai arheoloģisko vietu pētniecību, lai gan būtu laiks pievērsties arī jūras kultūrainavai kā pētnieciskam objektam un pieejai. Tomēr joprojām trūkst pat pārskata par Latvijas zemūdens arheoloģisko mantojumu. Liels potenciāls slēpjas aerofotogrāfiju un LIDAR datu izmantošanā, lai identificētu nogrimušos kuģus piekrastes tuvumā, kā to sekmīgi pierādīja neliela ekspedīcija 2011. gadā.⁴⁰ Tāpat būtu nepieciešamas izveidot vispārēju kuģu un nogrimušo kuģu datubāzi vai sarakstu, ietverot arī informāciju no publicētajiem un galvenokārt no nepublicētajiem Latvijas Nacionālā arhīva krājumā esošajiem rakstītajiem vēstures avotiem, kas pagaidām vēl nav pilnībā apgūti. Līdztekus piekrastes ostām un nogrimušajiem kuģiem jūras un zemūdens arheoloģijas pētniecībai jāpievēršas arī citām tēmām un virzieniem.⁴¹ Igaunijas pieredze labi atspoguļo jūras militārās vēstures pētniecības aktualitāti, jo, piemēram, 1985. gadā Tallinas līcī tika

³⁹ Skat., piemēram: Girininkas A., ed. *Underwater Archaeology in the Baltic Region* (Archaeologia Baltica 14). Klaipeda, 2010.

⁴⁰ Ekspedīcijas laikā iegūtos aeroattēlus skat. http://www.mantojums.lv/rict/text/Image/Ragaciems_aero_vraki_2.jpg

⁴¹ Vilka A. Diskusija "Zemūdens un piekrastes arheoloģiskais mantojums Latvijā: apzināšana, izpēte un saglabāšana" Vēstures un filozofijas fakultātē. Ievietots: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2013., Nr. 1, 167.-172. lpp.

atrastas 18. gs. jūras militāro nocietinājumu paliekas, kuras plašāk tika pētītas 1990. gadu beigās.⁴²

---

⁴² Mäss V. Russian or Swedish Marine Fortifications on the bottom of the bay of Tallinn. In: *Marine archaeology of the Baltic Sea area. Newsletter*, 2000., vol. 1, p. 40-42.

2. UNESCO Konvencija par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību: galveno nostādņu raksturojums

2001. gada 2. novembrī UNESCO pieņemtā 35 pantus (un 36 pielikuma noteikumus) garā Konvencija, kas stājās spēkā astoņus gadus pēc tās pieņemšanas – 2009. gada 2. janvārī, ir pirmais un vienīgais starptautiskais līgums, kas nosaka kopējus šāda veida mantojuma aizsardzības standartus, lai nodrošinātu zemūdens kultūras mantojuma izlaupīšanu un iznīcināšanu. Konvencijas noteiktie principi nav pretrunā ar citām UNESCO konvencijām vai nacionālajai likumdošanai, tomēr īpašu uzmanību šī konvencija pievērš tieši zemūdens mantojuma problemātikai.⁴³

UNESCO Konvencijas pieņemšanu veicināja jaunie izaicinājumi, ar kuriem 20. gadsimta pēdējā ceturksnī saskarās zemūdens mantojuma pētniecība un pārvaldība. Jau kopš 20. gadsimta vidū tika izgudrots akvalangs, zemūdens pasaule sāka piesaistīt gan lielāku uzmanību, gan to apgūt tiecās arvien vairāk pētnieku un dēkaiņu. 1960.-1980. gados visa pasaule ar sajūsmu sekoja līdzīti tādiem apjomīgiem un ārkārtīgi dārgiem zemūdens mantojuma pētnieciskajiem projektiem, kā zviedru 17. gs. flotes flagmaņa *Vasa* vai britu 16. gs. karakuģa *Mary Rose* izcelšanai no jūras ūdeņiem un pārvēršanai par apskates un pētniecības objektiem pēc detalizētas konservācijas un restaurācijas. Šie objekti deva nenovērtējamu pienesumu zinātniskajai pētniecībai, sabiedrības izglītošanai un tūrisma attīstībai, taču vienlaikus tie bija ļoti ilglaicīgi projekti ar milzīgām, simtos miljonos mērojamām izmaksām (jāatzīst, ka diez vai mūsdienās kāda Eiropas valsts uzņemtos atkārtot līdzīga mēroga projektu). Turklāt ar laiku priekšroka tika dota nevis zemūdens vērtību izcelšanai no ūdens, tādējādi nodrošinot to saglabāšanu, bet gan to saglabāšanai uz vietas un pašas arheoloģiskās vietas aizsardzībai. Starp pērnā gadsimta nogalē notikušajiem pārmaiņu faktoriem minama gan tehnoloģiju straujā attīstība, ieskaitot arī dziļūdens apstākļiem piemērotās tehnoloģijas, un tās arvien lielāka sasaiste ar privātajām struktūrām, gan informācijas apjoma par zemūdens kultūras mantojuma vietām un objektiem pieaugums, pateicoties regulāriem jaunu nogrimušu kuģu un citu zemūdens vērtību jaunatklājumiem un arvien plašākiem pētījumiem pasaules okeānā un jūrās, gan kultūras pieminekļu arvien

---

⁴³ Risvas M. The Duty to Cooperate and the Protection of Underwater Cultural Heritage. In: *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 2013, vol. 3, p. 562; Sokal M. P. International law for the heritage protection of the underwater cultural heritage: can our past be salvaged? [2005.] Pieejams: <http://www2.mcdonald.cam.ac.uk/projects/iarc/culturewithoutcontext/issue16/papa-sokal.htm> (skatīts: 02.11.2014.)

pieaugošais apdraudējums no bagātību meklētāju puses.⁴⁴ Saskaņā ar UNESCO oficiālo informāciju, pasaules okeānā atrodas vairāk kā 3 miljoni nogrimušu kuģu, kas vēl pat nav atklāti. Savukārt zināmajiem nogrimušajiem kuģiem bija radīti neaptverami postījumi, lielākajai daļai vraku nonākot bagātību meklētāju uzmanības un darbības lokā (piemēram, 1990. gados tikai 5% no visiem pie Francijas krastiem nogrimušajiem kuģiem esot palikuši neskarti, bet Turcijas ūdeņos uz 1970. gadu sākumu izlaupīti esot visi kuģu vraki).⁴⁵ Tādējādi Konvencijas pieņemšana tika uztverta par iespēju izveidot tiesisku kontroles mehānismu, novēršot starptautiskajos ūdeņos nekontrolējamu mantu meklētāju darbību un zemūdens kultūrvēsturisko vērtību izlaupīšanu.⁴⁶ Vairākās valstīs jau iepriekšējās desmitgadēs bija pieņemti normatīvie akti, kas pievērsās zemūdens kultūras mantojuma aizsardzībai un izpētei. Par nozīmīgu soli zemūdens kultūras mantojuma (ar to gan saprotot vēsturiskos kuģu vrakus) stipras nacionālas regulācijas izveidē uzskatāms Apvienotajā Karalistē 1973. gadā pieņemtais Akts par vraku aizsardzību, kas reizēm tiek dēvēts pat par revolucionāru pavērsieni un kas ļāva britiem iegūt izcilu pieredzi vraku apzināšanā un pētniecībā.⁴⁷

UNESCO Konvencija gan nebija pirmais mēģinājums veidot starptautisku ietvaru zemūdens mantojuma aizsardzībai – jau 1958. gadā tika izstrādāta Eiropas konvencija zemūdens kultūras mantojuma aizsardzībai, taču Grieķijas un Turcijas nesaskaņas par Egejas jūras teritorijām un atšķirīgie viedokļi par šādas konvencijas juridisko mērogu radīja nepārvaramus šķēršļus tās pieņemšanai Eiropas padomes Ministru padomē. Arī 1970. gadu sākumā izskanēja viedokļi par nepieciešamību pēc starptautiskām normām zemūdens kultūras mantojuma aizsardzībai, taču līdz to realizācijai bija jāgaida dažas desmitgades.⁴⁸

UNESCO Konvencija tika sagatavota laikā no 1998. – 2001. gada, izstrādājot četrus likumprojektus, kas lielā mērā balstījās uz jau 1994. gadā UNESCO iesniegtajiem priekšlikumiem no kādas Londonas privātas juristu organizācijas (*International Law*

⁴⁴ Kingsley S. Underwater Cultural Heritage & UNESCO in New Orleans: An Introduction. [2010.] In: *Odyssey Papers*, vol. 13. Pieejams: shipwreck.net/pdf/OMEPapers13-UNESCO.pdf (skatīts 16.12.2014.); Maarleveld T. J. 2015. Underwater cultural heritage and international efforts to protect it, notably through UNESCO. In: R. Bleile and J. Krüger, eds. *Princess Hedvig Sofia' and the Great Northern War*. Dresden, 2015. P. 250-257; Varmer O., Gray J., Alberg D. United States: Responses to the 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2010, vol. 5:129–141.

⁴⁵ <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001528/152883E.pdf> (skatīts 12.06.2014.)

⁴⁶ Dromgoole S. Editor's introduction. In: Dromgoole S., ed. *The Protection of the Underwater Cultural Heritage. National Perspectives in Light of the UNESCO Convention 2001*. 2nd ed. Leiden, Boston, 2006. P. XXVII.

⁴⁷ Rau M. The UNESCO Convention on Underwater Cultural Heritage and the International Law of the Sea. In: J A. Frowein and R. Wolfrum, eds. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 6., 2002, P. 387-472.

⁴⁸ Risvas M. The Duty to Cooperate and the Protection of Underwater Cultural Heritage. In: *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 2013, vol. 3, p. 563.

Association, ILA). Konvencijas pieņemšana arī nebija gluda – lēmums par Konvencijas pieņemšanu tika panākts ar dalībvalstu balsu vairākumu, un vairākas nozīmīgas jūras lielvalstis balsojumā pauda noraidošu nostāju vai atturējās (87 valstis balsoja par pieņemšanu, četras bija pret (Norvēģija, Krievija, Turcija un Venecuēla) un 15 valstis atturējās (Brazīlija, Čehija, Kolumbija, Francija, Vācija, Grieķija, Islande, Izraēla, Gvineja-Bisava, Nīderlande, Paragvaja, Zviedrija, Šveice, Apvienotā Karaliste un Urugvaja)).⁴⁹ Šāda lēmuma pieņemšana uzskatāmi demonstrēja neviennozīmīgo pasaules valstu attieksmi pret Konvenciju, it īpaši, ja šo balsojumu salīdzina ar citu starptautisko kultūras mantojuma problemātikai veltīto līgumu pieņemšanu, kas bieži notikusi vienprātīgi.

UNESCO Konvencija, kurā saskatāmas daudzas līdzības ar Eiropas konvenciju arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai (jeb Valetas konvenciju), pirmo reizi sniedza starptautiski pieņemtu vispārīgu, taču vienlaikus arī visaptverošu zemūdens kultūras mantojuma definīciju un izpratni. Tiesa, bieži atzīmēts Konvencijā sniegtās definīcijas un izpratnes nekonkrētais raksturs, tādējādi arī kavējot tās pieņemšanu.⁵⁰ Konvencija zemūdens kultūras mantojumu izprot kā kultūras mantojuma sastāvdaļu, kura aizsardzība un saglabāšana ir gan starptautiskās sabiedrības, gan nacionālo valstu interesēs un vienlaikus ir arī to pienākums. Saskaņā ar konvenciju, zemūdens kultūras mantojums ir visas cilvēces eksistences un darbību liecības, kurām piemīt kultūras, vēsturisks vai arheoloģisks raksturs un kuras periodiski vai pastāvīgi, daļēji vai pilnībā vismaz 100 gadus atrodas zem ūdens, piemēram:

1) vietas (angļu valodā *sites*), konstrukcijas, ēkas, artefakti un cilvēku atliekas, arheoloģiskā un dabiskā kontekstā;

2) kuģi, gaisa kuģi vai citi pārvietošanās līdzekļi vai to daļas, kā arī to kravas vai citas sastāvdaļas, arheoloģiskā un dabiskā kontekstā;

3) aizvēsturiskas nozīmes objekti.

Konvencijas definīciju daļā arī norādīts, ka caurules un kabeļi, kas izvietoti jūras dibenā, nav uzskatāmi par zemūdens kultūras mantojumu. Arī citi objekti, kas izvietoti jūras

---

⁴⁹ Sokal M. P. International law for the heritage protection of the underwater cultural heritage: can our past be salvaged? [2005.] Pieejams: <http://www2.mcdonald.cam.ac.uk/projects/iarc/culturewithoutcontext/issue16/papa-sokal.htm> (skatīts: 02.11.2014.)

⁵⁰ Khakzad S. The Necessity of a Common Language for Coastal and Underwater Cultural Heritage. In: *Journal of Anthropology and Archaeology*, 2014, vol. 2: 1, p. 17-31.

dibenā un tiek saimnieciski izmantoti, nav uzskatāmi par zemūdens kultūras mantojumu.⁵¹ Tādējādi Konvencijas detalizētā zemūdens kultūras mantojuma definīcija ir pirmā starptautiskajā praksē (īpaši salīdzinot ar ANO Jūras konvenciju, kurā zemūdens kultūras mantojums pieminēts vien 149. un 303. pantā), kas aplūko šo kultūras mantojuma daļu tik izsmeljoši.

Šo Konvenciju jebkura UNESCO dalībvalsts var ratificēt, apstiprināt, pieņemt vai tai pievienoties (zemūdens kultūras mantojuma aizsardzības konvencijai, tāpat kā citām starptautiskām konvencijām un līgumiem, ir vairāki pieņemšanas instrumenti⁵²), pieņemot un ratificējot konvenciju valsts līmenī, piekrītot konvencijas principiem un to ievērošanai valsts un starptautiskā līmenī. Iesaistītajām valstīm nav jāmaksā nekāda dalības maksa, turklāt dalībvalstīm ir tiesības papildināt konvencijas nosacījumus atbilstoši savu valstu likumdošanas principiem vai nacionālajai specifikai.

Ir iespējams izdalīt vairākus pamatprincipus, kas tiek uzsvērti UNESCO Konvencijā par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību⁵³:

- 1) Konvencijas prioritāte ir zemūdens kultūras mantojuma saglabāšana. Konvencijas dalībvalstīm būtu jāizmanto visi tām pieejamie līdzekļi un veidi, lai nodrošinātu zemūdens mantojuma saglabāšanu nākamajām paaudzēm. Lai gan konvencija aicina veikt zinātniskos pētījumus un nodrošināt kontrolētu publisku pieeju zemūdens kultūras mantojumam un informācijai par to, tas tomēr nenozīmē, ka konvencija paredz to, ka dalībvalstīm obligātā kārtā būtu jāveic arheoloģiskie pētījumi zem ūdens izvietotajās vietās vai objektos. Visi aizsardzības, pētniecības un saglabāšanas pasākumi ir veicami saskaņā ar dalībvalstu iespējām un resursiem. Tomēr jāatzīst, ka Konvencija kopumā vērsta uz sabiedrības izglītošanu, akcentējot nepieciešamību sabiedrībai dot iespējas piekļūt mantojumam un sekmēt sabiedrībā šī kultūras mantojuma vērtības apzināšanos, tādējādi paplašinot akadēmisko un kultūras vērtību apvāršņus.
- 2) Kultūras mantojuma saglabāšana oriģinālajā atrašanās vietā (*in situ*) būtu jāapsver kā pirmā (un svarīgākā) iespēja, pirms jebkādu citu pasākumu veikšanas, kas tiktu vērsti

⁵¹ UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Official text. Pieejams: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/official-text/> [skatīts 28.11.2014.]

⁵² Sīkāk skat. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Starptautisko tiesību instrumenti. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/lv/ano/tiesibas/instrumenti/> [skatīts 28.11.2014.]

⁵³ Skat. arī: Rey de Silva A. The 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. In: S. Tripathi, ed. *Shipwrecks around the world. Revelations of the Past*. New Delhi, 2015. P. 749-763.

tieši uz zemūdens kultūras mantojuma pārveidošanu, pārvietošanu vai savādāku ietekmēšanu. Ja saglabāšana *in situ* ir neiespējama un pieminekļa saglabāšana paredz tā pārvietošanu, visi pasākumi ir jāveic saskaņā ar zinātniskās izpētes pamatprincipiem, nodrošinot atbilstošu objekta uzglabāšanu un vēlāku izmantošanu zinātniskos un informatīvos nolūkos.

- 3) Kā viens no svarīgākajiem noteikumiem, ko izvirza konvencija, ir zemūdens kultūras mantojuma neizmantošana komerciālos nolūkos, respektīvi – kultūras mantojums nedrīkst tikt izmantots tirgošanās un saimnieciskas darbības nolūkos. Zemūdens kultūras mantojums pirmām kārtām ir *kultūras mantojums*, nevis *bagātības un dārgumi*, arī kuģa vraks nav tikai tā krava, tas ir arī pats kuģis, tā korpuss, tā pasažieri un to dzīves. Tāpat kā senlietas, kas atrastas zemē, arī zemūdens objekti kļūst mazāk vērtīgi un informatīvi, kad tiek izņemti no to sākotnējā konteksta un tirgoti kā “seni” objekti. Tāpēc UNESCO Konvencija stingri iestājas pret jebkādu zemūdens kultūras mantojuma izlaupīšanu, tirgošanu un izmantošanu komerciālos nolūkos. Šis nosacījums, protams, neattiecas uz komerciāliem pasākumiem, kas ir saskaņoti ar valsts likumiem, piemēram, tūrisms, zemūdens vai piekrastes muzeja izveidošana vai zinātniska rakstura starpvalstu sadarbība pētniecības nolūkos.
- 4) Tā kā zemūdens kultūras mantojuma aizsardzība ir salīdzinoši jauna joma, lai gan ļoti strauji attīstās ar to saistītās apzināšanas un izpētes tehnoloģijas un tehnika, UNESCO konvencija iesaka dalībvalstīm veicināt starpvalstu zinātnisku sadarbību zemūdens kultūras mantojuma jomā. Šos jautājumus praktiskā ievirzē aplūko arī zemūdens kultūras mantojuma pētniecības vadlīnijas, ka 36 pantu formā iekļautas Konvencijā kā pielikums “Noteikumi par darbībām, kas vērstas uz zemūdens kultūras mantojumu”. Reģionālā un starptautiskā sadarbība ir viena no Konvencijas prioritātēm, kuras attīstīšanas nepieciešamība bija arī viens no Konvencijas pieņemšanas nozīmīgākajiem faktoriem. Tā kā dalībvalstu pieredze, resursi un iespējas zemūdens kultūras mantojuma saglabāšanas un pētniecības jomā ir atšķirīgas, dalībvalstīm būtu jāveicina informācijas, tehnoloģiju un pētniecības metožu savstarpēja apmaiņa, tādējādi regulāri pilnveidojot zemūdens kultūras mantojuma aizsardzības potenciālu. Sadarbības nosacījumi un formas zemūdens kultūras mantojuma aizsardzības un izpētes jomā gan nav viennozīmīgi un pilnvērtīgi izklāstīti, jo, kā norāda pētnieki, tad konvencijas 9. un 10. panti ir (un bija arī

konvencijas izstrādes laikā) vieni no strīdīgākajiem un pretrunīgākos viedokļus raisošiem.⁵⁴

- 5) Zemūdens kultūras mantojuma aizsardzības un pārvaldības labas prakses sasniegšanai nepieciešams stiprināt dalībvalstu kapacitāti šajā jomā, respektīvi, nodrošināt atbilstošas apmācības programmas zemūdens arheoloģijā un izveidot kompetentas iestādes zemūdens mantojuma pārvaldībai. Tādejādi tiek akcentēta zemūdens kultūras mantojuma specifika un atšķirības no ar sauszemi saistītā kultūras mantojuma, kura uzskaitēi, aizsardzībai, saglabāšanai, pārvaldībai, izpētei un izglītošanai tiek izmantotas atšķirīgas metodes (bet vadoties pēc līdzīgiem pamatprincipiem, kā jau norādīts arī iepriekš).

Konvencijā noteiktā starpvalstu sadarbība palīdz atrisināt arī dažādus piederības un atbildības jautājumus (svarīgi gan atzīmēt, ka konvencija neregulē un nenorāda darbības īpašumtiesību jautājumos), nosakot pamatprincipus par kultūras mantojuma aizsardzību atklātajā jūrā jeb starptautiskajos ūdeņos, kurā nedarbojas valstu nacionālā likumdošana.⁵⁵ Dažādi starptautisko tiesību instrumenti, kā arī valstu iekšējie tiesību akti nosaka tiesības un pienākumus attiecībā uz valstu teritoriālajām jūrām un starptautiskajiem ūdeņiem, piemēram, Latvijā ratificētā Apvienoto Nāciju organizācijas Jūras tiesību konvencija nosaka, ka *“1. Piekrastes valsts suverenitāte izplatās aiz sauszemes teritorijas un iekšējo ūdeņu robežas, bet arhipelāga valstu gadījumā – tās arhipelāga ūdeņiem, pieguļošajā jūras joslā, kuru sauc par teritoriālo jūru.*

2. Šī suverenitāte aptver gaisa telpu virs teritoriālās jūras, kā arī tās dibenu un dzīles.

*3. Suverenitāte pār teritoriālo jūru tiek realizēta saskaņā ar šo konvenciju un citām starptautisko tiesību normām.”*⁵⁶

*Katrai valstij ir tiesības noteikt savas teritoriālās jūras platumu līdz robežai, kas nepārsniedz divpadsmit jūras jūdzes, to mērot no bāzes līnijām, ko nosaka saskaņā ar šo konvenciju.*⁵⁷

⁵⁴ Risvas M. The Duty to Cooperate and the Protection of Underwater Cultural Heritage. In: *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 2013, vol. 3, p. 583-585.

⁵⁵ Rau M. The UNESCO Convention on Underwater Cultural Heritage and the International Law of the Sea. In: J. A. Frowein and R. Wolfrum, eds. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 6, 2002, 387-472.

⁵⁶ *Apvienoto Nāciju Organizācijas Jūras tiesību konvencija. 1. nodaļa, 2. pants.* Konvencija stājusies spēkā 22.01.2005. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=207737> [skatīts 28.11.2014.]

⁵⁷ *Apvienoto Nāciju Organizācijas Jūras tiesību konvencija. 2. nodaļa, 3. pants.* Konvencija stājusies spēkā 22.01.2005. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=207737> [skatīts 28.11.2014.]

Latvijas Republikas Jūras vides aizsardzības un pārvaldības likums nosaka, ka Latvijai ir tiesības izmantot arī kontinentālo šelfu⁵⁸ un ekskluzīvo ekonomisko zonu⁵⁹, respektīvi,

(4) Latvijai ir suverēnas tiesības pētīt kontinentālo šelfu un izmantot tā dabas resursus atbilstoši šā likuma un citu normatīvo aktu prasībām. Kontinentālā šelfa dabas resursi ir Latvijas īpašums.⁶⁰

(5) Latvijai ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā ir:

1) suverēnas tiesības pētīt, aizsargāt, izmantot un pārvaldīt ekskluzīvās ekonomiskās zonas dabas resursus, kas atrodas jūras dibenā, tā dzīlēs un ūdeņos, un pārvaldīt šo resursu izmantošanu, kā arī veikt citas darbības, kas nepieciešamas ekskluzīvās ekonomiskās zonas izpētei un izmantošanai, tai skaitā ražot viļņu, straumju un vēja enerģiju;

2) ekskluzīvas tiesības būvēt un ierīkot mākslīgās salas, būves un iekārtas, kas nepieciešamas dabas resursu izpētei, ieguvei un citām darbībām, kā arī pārraudzīt šādu mākslīgo salu, būvju un iekārtu būvniecību, ierīkošanu un izmantošanu;

3) ekskluzīva jurisdikcija attiecībā uz jūras vides aizsardzību un saglabāšanu, jūras zinātnisko izpēti, mākslīgo salu, kā arī būvju un iekārtu būvniecību, ierīkošanu un izmantošanu;

4) citas tiesības, kas paredzētas šajā likumā un Apvienoto Nāciju Organizācijas 1982.gada Jūras tiesību konvencijā.⁶¹

Savukārt Konvencija par starptautiskajiem ūdeņiem, kas pieņemta Ženēvā 1958. gada 29. aprīlī nosaka: “Starptautiskie ūdeņi⁶² ir pieejami visām valstīm, un nevienai valstij nav tiesību pretendēt uz kādas starptautisko ūdeņu daļas pakļaušanas savai suverenitātei. Starptautisko ūdeņu brīva pieejamība tiek īstenota atbilstoši Konvencijas prasībām un citām starptautisko tiesību normām. [..]”⁶³

⁵⁸ Latvijas kontinentālais šelfs (turpmāk – kontinentālais šelfs) ir jūras dibens virsma un dzīves zemūdens rajonos, kas ir Latvijas sauszemes teritorijas dabiskais turpinājums, atrodas tūlīt aiz Latvijas teritoriālās jūras robežām un sniedzas līdz šā panta trešajā daļā noteiktajai robežām. *Jūras vides un pārvaldības likums*, 3. pants, (1). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=221385> [skatīts 28.11.2014]

⁵⁹ Latvijas ekskluzīvā ekonomiskā zona (turpmāk – ekskluzīvā ekonomiskā zona) ir Baltijas jūras teritorija, kas atrodas tūlīt aiz Latvijas teritoriālās jūras robežām un sniedzas līdz šā panta trešajā daļā noteiktajām robežām. *Jūras vides un pārvaldības likums*, 3. pants (2). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=221385> [skatīts 28.11.2014]

⁶⁰ *Jūras vides un pārvaldības likums*, 3. pants (4). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=221385> [skatīts 28.11.2014]

⁶¹ *Jūras vides un pārvaldības likums*, 3. pants (5). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=221385> [skatīts 28.11.2014]

⁶² Ar terminu “starptautiskie ūdeņi” apzīmē visas jūras daļas, kas nav piederīgas kādas valsts teritoriālajiem vai iekšējiem ūdeņiem. *Konvencija par starptautiskajiem ūdeņiem 1958. 1. pants*. Tulkojums: Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2009.

Pieejams: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-D3PWA5ZFjAJ:www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/STA/Tulkojumi_no_anglju_val/Konvencijas/Convention_on_the_High_Seas.doc+&cd=1&hl=lv&ct=clnk&gl=lv [skatīts 28.11.2014.]

⁶³ Turpat.

Kā var redzēt minētajās konvencijās, valstu tiesības un pienākumi tiek regulēti tikai teritoriālajos ūdeņos, kontinentālajā šelfā un ekskluzīvajā ekonomiskajā zonā, savukārt starptautiskie ūdeņi ir pieejami jebkurai pasaules valstij un neviena no tām nedrīkst uzurpēt kādas īpašas tiesības. Tomēr šāda – *ad finitum* – pieeja padara problemātisku zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību starptautiskajos ūdeņos, respektīvi, ja valstīm pieder suverenitāte pār savu teritoriālo jūru un visu, kas atrodas tās dziļēs un dibenā, tad starptautiskajos ūdeņos esošais kultūras mantojums paliek brīvi pieejams visiem un attiecīgi – neaizsargāts.⁶⁴ Tieši tāpēc UNESCO konvencija paredz valstu sadarbību gadījumos, kad nepieciešama kultūras mantojuma aizsardzība, pētīšana un saglabāšana starptautiskajos ūdeņos. Tiesa, arī konvencijas tekstā atspoguļojas senais pretnostatījums starp krasta valsti (respektīvi, valsti, kuras likumdošana attiecas uz konkrētajiem ūdeņiem) un karoga valsti (respektīvi, valsti, zem kuras karoga kuģis ir braucis). Konvencijā gan ir vērojama tendence dot priekšroku krasta valstu institūcijām, lai gan tām savas darbības konkrētajā zemūdens objektā ir jāsaskaņo ar attiecīgo karoga valsti. Taču tieši krasta valsts būs uz zemūdens mantojuma vērsto darbību koordinējošā valsts, un tieša un tūlītēja kultūras mantojuma apdraudējuma gadījumā tā var rīkoties pat bez darbību saskaņošanas ar karoga valsti.

Pieejams:http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-D3PWA5ZFjAJ:www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/STA/Tulkojumi_no_anglju_val/Konvencijas/Convention_on_the_High_Seas.doc+&cd=1&hl=lv&ct=clnk&gl=lv [skatīts 28.11.2014.]

⁶⁴ Rau M. The UNESCO Convention on Underwater Cultural Heritage and the International Law of the Sea. In: J. A. Frowein and R. Wolfrum, eds. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 6. 2002, 387-472.

3. Konvencijas par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību pieņemšanas pieredze: daži pasaules valstu piemēri

UNESCO Konvencijas stāšanās spēkā process bija diezgan ilgstošs, jo tikai astoņu gadu laikā to ratificēja 20 valstis. Turklāt pirmās valstis, kas Konvenciju ratificēja, nebūt visas nebija jūras lielvalstis vai bijušās aizjūru koloniju metropoles – Panama, Bulgārija, Horvātija, Spānija un Lībija. Šobrīd konvenciju kopskaitā ir ratificējušas 44 valstis, bet vēl četras valstis to ir akceptējušas (turklāt to skaitā ir arī divas valstis bez jūras robežas.). Šajā nodaļā tiek apskatīti tikai dažu valstu piemēri (Dienvidāfrika, Meksika, Īrija, Portugāle un Lietuva), kas pārstāv visus kontinentus, un tā kā Lietuva ir vienīgā no Baltijas jūras reģiona valstīm, kas šo konvenciju ratificējusi, tad tai pievērsta lielāka uzmanība.

3.1. Dienvidāfrika

Āfrikā ūdens pasaulei - upēm, ezeriem, jūrām, okeāniem - ir milzīga nozīme. Tā ir veicinājusi komunikāciju, un ūdens ceļi ļāva civilizācijām attīstīties un izplatīties. Cilvēka apmetņu izvietojumu gar jūras piekrasti ir ietekmējušas jūru krasta izmaiņas. Kartāgas vēsturi nevar izprast bez stāsta par tās kuģniecību, tāpat kā Aleksandriju, Zanzibāru, Mozambikas salu vai Malindi nevar izņemt no jūrniecības kultūras mantojuma. Jau pirmajā gadu tūkstošā, navigācijā izmantojot lielo upju ietekas, Āfrikas kuģotāji devās no Ziemeļāfrikas krastiem uz tālām zemēm, savukārt no austrumiem tiem pretī ceļoja ķīniešu džonkas, sasniedzot pat Kenijas krastus.⁶⁵ Kontinentā ieradās holandiešu, franču, angļu un portugāļu pētnieki, bet koloniālisma laikā uz Ziemeļameriku ar vergu kuģiem transportēja milzīgu apjomu cilvēku. Leģendāras vētras, piemēram, "The Great Gale 1865", kurā pie Keiptaunas vien vienā naktī nogrima vairāk nekā 10 kuģi, ir atradušas vietu vietējā folklorā kā mīti par dažādajām jūras tautām.⁶⁶

Joprojām pastāv daudz vēstures liecību, bet ne visas ir redzamas, jo daudzas atrodas jūras gultnē. Ir daudzi seno kuģu vraki un nogrimušas piekrastes drupas, piemēram, "Sabratha" vai "Leptis Magna", kas ir daļēji vai pilnībā paslēptas zem ūdens. Neskaitāmi

⁶⁵ Guerin U. Underwater Cultural Heritage and the Maritime Past of Africa. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2012, vol. 7, p.1–2.

⁶⁶ Sharfman J., Boshoff J., Parthesius R. Maritime and Underwater Cultural Heritage in South Africa: The Development of Relevant Management Strategies in the Historical Maritime Context of the Southern Tip of Africa. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2012, vol. 7:87–109, p. 89.

zemūdens arheoloģiskie kompleksi vēl tikai gaida atklājumus. Daudzas senās civilizācijas apdzīvoja piekrastes reģionus Āfrikā laikā, kad jūras līmenis bija ievērojami zemāks nekā šodien. Tas nozīmē, ka daudzas liecības par senākajiem cilvēkiem tagad atrodas zem ūdens, turklāt ņemot vērā Āfrikas īpašo nozīmi cilvēces agrīnajā vēsturē, tās aizvēsturiskais zemūdens arheoloģiskais mantojums var saturēt svarīgu informāciju ne vien par kontinenta populācijas attīstību, bet visu cilvēci kopumā.⁶⁷

Dienvīdāfrikai ir sevišķa loma Āfrikas kontinentā, jo tā atrodas pa vidu starp pasaules attīstītajām un jaunattīstības valstīm. Dienvīdāfrikā ir progresīva konstitūcija un spēcīga likumdošanas sistēma, kas ir balstīta gan uz Āfrikas, gan uz Rietumu principiem, to arvien raksturo cīņa par stabilu ekonomiku un ārkārtīgi lielu lauku iedzīvotāju nabadzība.⁶⁸

Dienvīdāfrikas politiskā vēstures rezultātā ir liegta izglītība lielākajai daļai tās iedzīvotāju, kas varētu tautu izvest no nabadzības. Tas liek apšaubīt vai šādos apstākļos, kultūras mantojums kopumā, bet jo īpaši zemūdens kultūras mantojums, spēlē jēgpilnu lomu lielākajā daļā valsts iedzīvotāju uztverē. Kā tiek atzīmēts, tad: “Kultūras mantojuma saglabāšana ir greznība, ko jaunattīstības valstis vienkārši nespēj atļauties. Tas ir politiska rakstura jautājums, kas būtu jāatrisina vietējā līmenī.”⁶⁹

Dienvīdāfrikas jūras un zemūdens arheoloģijas izvērtēšanā jāņem vērā ontoloģiskais konteksts, kurā ir attīstījusies valsts likumdošana un arheoloģijas prakse. Dienvīdāfrikā arheoloģisko objektu apsaimniekošana tiek veikta jaunattīstības pasaules kontekstā. Nepieciešams novērtēt piešķirtos līdzekļus vietējā līmenī, kuru cilvēki atvēl kultūras mantojuma, kā arī jūras un zemūdens arheoloģisko vietu popularizēšanai. Likumdošana, kas saistīta ar kuģu vrakiem, ir attīstījusies lēni. Lai arī piekrastes un ar jūrniecību saistītas koloniālā laika arheoloģiskās vietas ir aizsargātas ar Nacionālo pieminekļu aktu jau gandrīz pusgadsimtu, reāla tiesiskā aizsardzība vrakiem ir izveidota salīdzinoši nesen. Līdz tam zemūdens kultūras mantojuma vietas bija dārgumu mednieku, suvenīru kolekcionāru un laupītāju mērķis. To veicināja arī niršanas aprīkojuma salīdzinoši lētās izmaksas. Ilgstoši nekur likumdošanā nebija norāžu, ka būtu nepieciešams aizsargāt kuģu vrakus. Kā ļoti būtisks faktors atzīmējams, ka kvalitatīvu zemūdens arheoloģisko uzraudzību ierobežo arī

⁶⁷ Guerin U. Underwater Cultural Heritage and the Maritime Past of Africa. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2012, vol. 7, p.1–2.

⁶⁸ Sharfman J., Boshoff J., Parthesius R. Maritime and Underwater Cultural Heritage in South Africa: The Development of Relevant Management Strategies in the Historical Maritime Context of the Southern Tip of Africa. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2012, vol. 7, p. 93.

⁶⁹ Jamieson, W. Managing urban heritage resources within a cultural tourism context. In: Jamieson W., ed. *Community destination management in developing economies*. Binghamton: Howard Hospitality Press, 2006. P. 153.

apmācītu jūras arheologu vai vismaz sauszemes arheologu ar niršanas kvalifikāciju trūkums. Kaut arī daži "dārgumu mednieki" sadarbojas ar arheologiem un kultūras mantojuma saglabāšanas institūcijām, zemūdens arheoloģiskais materiāls lielākoties paliek ārpus akadēmisko pētījumu loka. Dažos gadījumos kādi atradumi vai pat nelielas kolekcijas tika parādītas muzeju darbiniekiem, kad to atradējiem bija nepieciešama ekspertu konsultācija priekšmetu identifikācijai un vērtības noteikšanai. Taču, protams, šiem atradumiem bija ļoti maza arheoloģiskā vērtība, jo objekti tika izvēlēti selektīvi komerciāliem mērķiem, konteksta informāciju uztverot nenožīmīgu.⁷⁰

Šī situācija sāka mainīties 1990. gadu sākumā ar Jūras Arheoloģijas biedrības kursu (*Nautical Archaeology Society courses*) ieviešanu Dienvidāfrikā.⁷¹ Šo iniciatīva veica toreizējā Valsts pieminekļu padome (*National Monuments Council*) - tagad Dienvidāfrikas Kultūras mantojuma Resursu aģentūra (*South African Heritage Resources Agency*), kas saņēma atbalstu no toreizējā Dienvidāfrikas Jūras muzeja (*South African Maritime Museum*) - tagad daļa no Iziko muzejiem (*Iziko Museums*), kuru amatpersonas iepazīstināja sabiedrību ar apmācību kursu visās lielākajās piekrastes pilsētās, kā arī Namībijā. Viens no uzskatāmiem rezultātiem pēc pirmo kursu nolasīšanas 1993. gadā bija kādas vietējās kopienas pirmais profesionālais projekts bez komerciālas motivācijas un mērķiem.⁷²

Mūsdienās Dienvidāfrika atrodas ceļā uz modernu un pilnvērtīgi funkcionējošu zemūdens kultūras pieminekļu aizsardzības vadības politiku. Mākslas un kultūras departaments (*The Department of Arts and Culture*), klātesot valsts pārstāvjiem, UNESCO galvenajā mītnē Parīzē 2011. gada maijā starptautiskajā sēdē paziņoja par ieceri ratificēt 2001. gada UNESCO Konvenciju par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību, taču līdz 2014. gada oktobrim valsts vēl nebija to veikusi.⁷³ Tomēr zemūdens kultūras mantojuma aizsardzības pārstāvji kopā ar starptautiskajiem partneriem un vietējām ieinteresētajām pusēm ir sākuši virkni apmācības un izpratnes veidošanas programmu, kas vērstas uz personu apmācību darbībai kultūras mantojuma saglabāšanas nolūkos vadības aģentūrās un darbam ar sabiedrību, kas var palīdzēt zemūdens mantojuma vietu novērtēšanā. Trūkums ir

⁷⁰ Maggs, T (1984) *The Great Galleon Sao Jao: remains from a sixteenth century wreck on the Natal South Coast*. Ann Natal Mus 26(1):173–186, Sharfman J., Boshoff J., Parthesius R. Maritime and Underwater Cultural Heritage in South Africa: The Development of Relevant Management Strategies in the Historical Maritime Context of the Southern Tip of Africa. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2012, vol. 7, p. 94.

⁷¹ Ibid, p. 94.

⁷² Boshoff J., Kruyshaar C., Schmidt J., Wainman C. *The Wreck of the British East Indiaman Brunswick, 1805*. National Monuments Council, Cape Town, 1994.

⁷³ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage (table of states). Pieejams: <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13520&language=E&order=alpha>

tas, ka joprojām nav skaidras politikas kultūras mantojuma aizsardzības iestāžu rīcībā "dārgumu medību" jautājumos. Jaunās politikas mērķis ir īpaši mazinātu šo faktoru ietekmi.

3.2. Meksika

2001. gadā, kad risinājās sarunas par UNESCO Konvencijas par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību pieņemšanu, Latīņamerikas un Karību jūras valstu grupa vienojās par tās pieņemšanu un Meksika ratificēja Zemūdens kultūras mantojuma konvenciju 2006. gada 5. jūlijā.⁷⁴

Meksikas Nacionālais antropoloģijas un vēstures institūts (*Mexico's National Institute of Anthropology and History, Instituto Nacional de Antropología y Historia, INAH*) ir izveidojis īpašu programmu valsts zemūdens kultūras mantojuma aizsardzībai un pētniecībai. Šī institūta Zemūdens arheoloģijas direktorāts (*Vice-Directorate of Underwater Archaeology*) sagatavo arheoloģijas un konservācijas studentus, piedalās valsts un starptautiskās iniciatīvās saistībā ar zemūdens kultūras mantojumu un attīsta starpdisciplinārus projektus jūras un kontinentālajos ūdeņos. Kopš tās izveidošanas 1939. gadā Nacionālais Antropoloģijas un vēstures institūts kā valsts aģentūra, kas atbild par Meksikas kultūras mantojuma saglabāšanu, ir izveidojusi departamentus, skolas, muzejus, reģionālos centrus un programmas, kuru mērķis ir aizsargāt, pētīt, saglabāt un izplatīt informāciju par plašo arheoloģisko mantojumu un nodot zināšanas visai sabiedrībai.⁷⁵ Laika gaitā tikuši reģistrēti tūkstošiem sauszemes arheoloģisko pieminekļu, un arvien daudzas vietas tiek reģistrētas un dokumentētas.

Par spīti neskaitāmiem šķēršļiem, Meksika ir sasniegusi lielus panākumus, nopelnot starptautisku atzinību par sava zemūdens kultūras mantojuma saglabāšanu, kā arī pašai vērtējot un piedaloties pasaules centienos sargāt tās kultūras mantojumu. Ir īstenota pastāvīgu, regulāru apmācību programma, kas sevī ietver gan teorētiskās apmācības, gan praktisko pieredzi lauka arheoloģijā. Zemūdens arheoloģijas direktorāta pētnieki regulāri organizē nodarbības par zemūdens kultūras mantojumu Valsts antropoloģijas un vēstures skolā (*ENAH, Escuela Nacional de Antropología e Historia*). Šie kursi katru gadu tiek papildināti ar uzaicinātu speciālistu no Amerikas Savienotajām Valstīm, Kanādas, Spānijas

⁷⁴ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage (table of states). Pieejams: <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13520&language=E&order=alpha>

⁷⁵ Erreguerena, L.P. Mexico: A Leader in Ratification of the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2010, vol. 5:143–152, p. 143.

un Kaimanu salām vadītām nodarbībām, vieslektoriem gan pasniedzot kursus meksikāņu pētniekiem un ENAH studentiem, gan arī pašiem piedaloties Meksikas lauku arheoloģijas projektos. Izcilākie studenti no ENAH tiek aicināti piedalīties jūras pētnieciskajās programmās, lielākoties “Campeche” projektā.⁷⁶ Meksikas starptautiskie kolēģi arī palīdz apmācīt vietējos niršanas instruktorus un zvejniekus, kā rezultātā daži no šiem zvejniekiem ir kļuvuši par brīvprātīgiem pārraugiem krasta tuvumā esošajiem kultūras pieminekļiem. Apmācības programmai paplašinoties, apgūt vērtīgos kursus tiek aicināti arī dzan Dienvidamerikas studenti no Argentīnas, Kolumbijas, Hondurasas, Puertoriko un Urugvajai.⁷⁷ Meksika, tāpat arī Argentīna un Urugvaja reizēm tiek minēti kā piemēri zemūdens kultūras mantojuma aizsardzības izaugsmes programmu īstenošanai. Citās Latīņamerikas valstīs, piemēram, Čīlē un Brazīlijā, izmantojot valsts un privāto augstskolu resursus, ģenerē arvien jaunus zemūdens kultūras mantojuma izpētes projektus, bet liels skaits jauniešu- arheologu Kolumbijā apgūst jūras arheoloģiju.⁷⁸

Visi meksikāņu zemūdens arheoloģijas projekti, ieskaitot arī pirms 2001. gada realizētās iniciatīvas, ir ievērojuši 2001. gada UNESCO konvencijas noteiktos principus.⁷⁹ Īpaša uzmanība tika pievērsta saglabāšanu *in situ*, reģionālajai un starptautiskajai sadarbībai, un pats galvenais - Meksiku raksturo nekomerciāla zemūdens kultūras mantojuma izmantošana. Šie principi ir iekļauti visos Meksikas zemūdens arheoloģijas projektos, kā arī veido Meksikas zemūdens kultūras mantojuma pārvaldības stratēģijas pamatu.⁸⁰

Mūsdienās Meksika ir viena no trīspadsmit Latīņamerikas un Karību jūras reģiona valstu grupas (GRULAC), kas ir ratificējusi 2001. gada UNESCO Konvenciju (pārējās ratificējušās valstis ir Argentīna, Barbadosa, Kuba, Ekvadora, Grenāda, Haiti, Honduras, Panama, Paragvaja, Sentkitsa un Nevisa, Sentluisa, Trinidāda un Tobāgo).⁸¹ Meksikai šīs konvencijas ratifikācijas process ilga gandrīz piecus gadus. Ratifikācijas procedūras ietvaros INAH izveidoja komisiju, lai novērtētu zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību valstī un konvencijas potenciālo ietekmi, turklāt gan no tehniskās, gan no akadēmiskās puses skatupunkta. Savā nobeiguma ziņojumā šī komisija norādīja, ka pēc tās domām nebija nekādu šķēršļu konvencijas ratifikācijai Meksikā.⁸² Ratificējot 2001. gada UNESCO

---

⁷⁶ Ibid, p. 145.

⁷⁷ Ibid, p.146.

⁷⁸ Ibid, p.151.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid, p.148.

⁸¹ Ibid, p.149.

⁸² Ibid.

konvenciju, tā nokļuva valsts tiesību aktu korpusa sastāvā un sekmēja arī likumdošanas pilnveidošanu, piemēram, federālajā likumā par arheoloģijas, mākslas un vēstures pieminekļiem un vietām, kas ir viens no likumiem, ar kura palīdzību INAH ir spējusi bloķēt dārgumu mednieku veikto kuģu vraku aplaupīšanu nacionālajos ūdeņos.⁸³

3.3. Portugāle

Portugālē bija otrā valsts Rietumeiropā (pirmā bija Spānija), kas ratificēja 2001. gada UNESCO konvenciju par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību. Šis izšķirošais solis notika 2006. gada 21. septembrī,⁸⁴ tomēr jau iepriekš, gandrīz desmit gadus agrāk, Portugāle bija pieņēmusi lielāko daļu no konvencijas pamatprincipiem. Tā 1997. gadā Portugālē, veicot izmaiņas normatīvajos dokumentos, izdevās ierobežot "dārgumu medības".⁸⁵ Vienlaikus ar šīm likumdošanas izmaiņām Portugāles ūdeņos un plūdmaiņu zonās tika atklāti vairāki vēlo viduslaiku kuģu vraki, laivas un pat kuģu būvētavas atliekas. Šie divi faktori sekmēja sabiedrības izpratnes par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību palielināšanos Portugālē, kā arī veicināja UNESCO uzsākt sarunas par konvencijas par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību projekta izstrādi. Lai gan Portugāle kļuva par minētās konvencijas pozitīvo piemēru⁸⁶, 2008. gadā, kad portugāļu pētnieki atklāja 16. gadsimta portugāļu kuģa vraka bojāejas vietu netālu Oranžemundas, Namībijā, vienlaikus izgaismojās brīdinošs stratēģisku darbību un tiesisko normu "vakuums" valstu interešu starpā ap šāda rakstura kopēju kultūras mantojumu.⁸⁷ Konvencija par zemūdens kultūras pieminekļu aizsardzību Portugālē stājās spēkā gadu vēlāk - 2009. gada janvārī.⁸⁸

3.4. Īrija

Teorētiska 2001. gada UNESCO Konvencijas par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību ratifikācija Īrijā varēs notikt tikai pēc papildus valsts tiesību aktu stāšanās spēkā.

⁸³ Ibid, p.150.

⁸⁴ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage (table of states). Pieejams: <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13520&language=E&order=alpha>

⁸⁵ Portugal. Decret-loi n° 164 du 27 juin 1997. In: Prott L.V., Srong I., (eds) Background materials on the protection of the underwater cultural heritage. Paris: UNESCO, 1999, p. 56–62.

⁸⁶ Alves F., ed. Proceedings of the international symposium on archaeology of medieval and modern ships of iberian-atlantic tradition—hull remains, manuscripts and ethnographic sources: a comparative approach (Lisbon, September 7–9, 1998) (Trabalhos de Arqueologia, 18. IPA). Lisbon, 2001.

⁸⁷ Alves, F. J. S. Portugal's Declaration During the Negotiation of the 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: International Protection and Cooperation versus Possession. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2010, vol. 5, p. 159.

⁸⁸ Ibid, p.160.

Iemesli tam ir meklējami Īrijas kultūras mantojuma pārvaldības un aizsardzības tiesību sistēmā. Kopš 1987. gada Īrijā ir tikusi izstrādāta plaša tiesiskā bāze zemūdens kultūras mantojums aizsardzībai, bet 2001. gada konvencijas ratifikācija iekļauta Īrijas politikas par zemūdens kultūras mantojumu rīcības plānā.⁸⁹

Konvencijas ratifikācijas process Īrijā ir raisījis virkni jautājumu par zemūdens mantojuma statusu, turklāt nepieciešams veikt nacionālās likumdošanas korelāciju starptautiskajām normām. Īrija patstāvīgi ir nogājusi garu ceļu, veidojot izpratni par zemūdens mantojumu un tiesiskos instrumentus tā aizsardzībai. Piemēram, tiesu procesu materiālos, kas bija saistīti ar spāņu Neuzvaramās armādas viena no flagmaņkugiem “Santa Maria de la Rosa”, nav nekādas liecības par interesi un vēlmi regulēt kultūras mantojuma iestāžu darbību no valsts puses. Turpretī 1980. gados šie tiesu ziņojumi parāda aktīvu iesaistīšanos kultūras mantojuma iestāžu darbībā.⁹⁰ To, iespējams, sekmēja nacionālā mantojuma koncepcijas paplašināšana, lai kultūras mantojumā iekļautu ar viduslaikiem datētus, kā arī citu valstu kuģus, kas atrasti Īrijas teritoriālajos ūdeņos. 1970. gadu beigās un 1980. gadu sākumā Eiropas Padome, pilnīgi neatkarīgi no Eiropas Savienības politikas, uzņēmās iniciatīvu izstrādāt Īrijas kultūras mantojuma politiku, lai veicinātu izpratni par zemūdens kultūras mantojumu, kā arī sagatavotu projektu par konvenciju, ko tomēr vēl nav pieņēmusi. Šīm darbībām, visticamāk, bija izšķiroša nozīme un ietekme uz 1987. gada zemūdens mantojuma aizsardzības likumdošanu.⁹¹ Un jau šajā pašā periodā tika arī paustas bažas par tiesiski neregulētām iekšzemes ūdeņu un jūras zemūdens kultūras mantojuma "dārgumu medībām", kas kļuva arvien populārākas līdz ar metāla detektoru ieviešanos.⁹²

3.5. Lietuva

Lietuvas zemūdens kultūras mantojumu raksturo senā krasta līnijas, akmens un dzelzs laikmeta apmetņu pāļu būvju un vairāku ar viduslaikiem datētu ostu paliekas, dažādu vēsturisko laikmetu tilti, laivas un, protams, kuģu vraki. Lietuvas zemūdens kultūras mantojums ietver gan Baltijas jūras ūdeņus, gan iekšzemes ezerus un upes. Tāpat kā citviet Baltijas jūras piekrastē, tā ir daļa no plašā piejūras kultūras mantojuma, kas stāsta mums par

⁸⁹ Kirwan, S. Ireland and the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2010, vol. 5, p. 105.

⁹⁰ O'Connor N. Ireland. In: Dromgoole S., ed. *The protection of the underwater cultural heritage: national perspectives in light of the UNESCO convention 2001*. Leiden: Martinus Nijhoff, 2006. P. 134.

⁹¹ O'Keefe, P. *Shipwrecked Heritage: a commentary on the UNESCO convention on underwater cultural heritage*. Leicester: Institute of Art and Law, 2002. P. 15.

⁹² O'Connor, N. Ireland. In: Dromgoole S., ed. *Legal protection of the underwater cultural heritage: national and international perspectives*. The Hague: Kluwer Law International, 1999. P. 88–89.

tradīcijām, nodarbošanos, nozari un dzīvesveidu, kā arī kalpo kā reģiona identitāte.⁹³ Lietuva kā viena no pirmajām (septītā no pašreizējām 44 valstīm) ratificēja Konvenciju par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību 2006. gada 12. jūnijā.⁹⁴ Zīmīgi pieminēt, ka Lietuva ir vienīgā valsts no Baltijas jūras reģiona valstīm, kas šo konvenciju ratificējusi. Lietuvai ir 99 kilometru gara krasta līnija, kas stiepjas gar Baltijas jūras austrumu krastu.

Pirmā pāļu apmetne Lietuvā tika konstatēta Luokesai ezerā (Molėtai rajons) 2000. gadā.⁹⁵ Projektu pasūtīja Lietuvas Kultūras mantojuma departaments. Apmetne tika atklāta 1-1,5 metrus zem ūdens, kultūrslānis ezera dibenā bija saglabājies līdz 20 cm biezumā. Apmetnes centrālā daļa bija pusloka formas un atdalīta no krasta ar divām pāļu rindām. Komplekss datēts ar otro gadu tūkstoši pirms mūsu ēras. Vēl viena sena pāļu apmetne (Luokesai II) tika atklāta tā paša ezera otrā galā, raga formas sēklī. Šajā apmetnē eksperti ir atklājuši divas atsevišķas pāļu grupas. Šķiet, ka senatnē apmetnes iedzīvotājus un krastu savienojis neliels tilts. Kultūrslānis līdz 30 cm biezs. Spriežot pēc pāļu konfigurācijas, apmetnē bijušas apmēram 10 dzīvojamās ēkas. Apmetne datēta ar 800.- 400. gadu pirms mūsu ēras.⁹⁶

Zemūdens arheoloģiskā izpēte Plateliai ezerā (Plunge rajons) sākās 1995. gadā. Pateicoties Klaipēdas Universitātes un Toruņas Universitātes iniciatīvai, darbs turpinās līdz pat šai dienai. Galvenais šī projekta izpētes objekts ir ar 16.gs. datētais tilts, kas stiepjas līdz Pilies salai. Tilta paliekas atrodas 8- 13 metru dziļumā, taču tilta struktūra ir labi saglabājusies - vietām pat līdz 10 metru augstumā! Pašā Plateliai ezerā, kura sēkļi reiz bija salas, veikta izpēte veikta kopš 2006. gada.⁹⁷

Pētījumi Lietuvas teritoriālajos ūdeņos Baltijas jūrā sākās 2000. gadā Klaipēdas Universitātes vadībā. Sākotnēji zemūdens meklējumos tika izmantota tikai Klaipēdas universitātes ekspedīciju laiva, bet 2007. gadā tieši šādiem mērķim tika pielāgots arī šoneris "Brabender". Jūras gultnes un nogulumu skanēšanai tiek izmantoti sonori; objektu attēli tiek ierakstīti, izmantojot video un foto kameras.⁹⁸

⁹³ Genys, J. *Maritime and Coastal Cultural Heritage of Lithuania*. Pieejams: http://www.kpd.lt/uploads/EN/Heritage%20in%20Lithuania/Heritage%20in%20Lithuania/13_E_AND_COASTAL_CULTURAL_HERITAGE_OF_LITHUANIA.pdf (skatīts 12.12.2015.)

⁹⁴ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage (table of states). Pieejams: <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13520&language=E&order=alpha>

⁹⁵ Žulkus, V. *Underwater Archaeological Cultural Heritage of Lithuania*. Pieejams: http://www.kpd.lt/uploads/EN/Heritage%20in%20Lithuania/Heritage%20in%20Lithuania/5_ERWATER_ARCHAEOLOGICAL_HERITAGE_OF_LITHUANIA.pdf (skatīts 12.12.2015.)

⁹⁶ Turpat.

⁹⁷ Turpat.

⁹⁸ Turpat.

Senie krasti ir atklāti divās vietās. Jūrā, ārpus Juodkrantes pilsētas, aptuveni 6 km attālumā no krasta līnijas, kur dziļums sasniedz 27-30 metrus, ilgstoši sprūda zvejnieku traļu tīkli. Zvejnieki šajā teritorijā no jūras dzelmes izvilka divus enkurus, kas datēti ar 17.-18. gadsimtu. Šajā pašā jomā, 2002. gadā 27 metru dziļumā tika atklāti trīs 0,5- 1,5 metrus augsti koku celmi ar saknēm. Kalibrētais datējums vienam no celmiem ir 9160 +/- 60 gadi pirms mūsu ēras. Tā kā Joldijas jūras līmenis strauji pieaug, reģiona uz seklā, mālainā krasta augošie meži tika pilnībā pārklāti ar ūdeni. 2003. gadā aptuveni 3 km no krasta pie Melnraga (Klaipēda) lieliem akmeņiem klātā jūras dzelmē, 14,5 metru dziļumā tika atklāts priežu mežs. Viens no atrastajiem priedes stumbriem ir 7770 +/- 120 gadu vecs, tādējādi Mezolīta laika liecinieks.⁹⁹

Vecu, avarējušu koka kuģu paliekas atklātas kā Lietuvas piekrastes ūdeņos, tā arī atklātā jūrā. Nereti kuģu paliekas atklājas pludmalēs pēc lielām vētrām. Piemēram, avarējuša sena kuģa paliekas tika atrastas Melnraģes pludmalē pie Klaipēdas. Dendrohronoloģiskās analīzes atklāja, ka kuģa struktūra datējama ar apmēram 1699. gadu. Lietuvas piekrastes ūdeņos pašlaik zināmas paliekas no 5 kuģu vrakiem, datētiem no 16. līdz 19. gs. Viens no tiem atrodas trīs metrus zem ūdens pie Būtiņģes, Šventojā; tas ir 23,2 metrus garš un 7 metrus plats. Konkrēto kuģi raksturo dubultas ozolkoka ribas, korpuss, kas apšūts ar ozolu plāksnēm gan no ārpuses, gan iekšpuses. Parametri un tehnoloģiskais risinājums raksturīgs kara kuģiem. Balstoties uz dažādiem avotiem, Lietuvas ekonomiskajā zonā un teritoriālajos ūdeņos esot apmēram 40 nogrimušu kuģu. Lielākā daļa no tiem nogrima vai tika nogremdēti Pirmajā pasaules vai II Pasaules kara laikā. Eksperti ir noteikuši tikai divas vācu transporta kuģus - "Phönix" un "Füsilier", kas nogrima attiecīgi - 1942. gadā un 1944. gadā. Nemunas salā ārpus Merkinē 2001. gadā tika atklātas plakandibena laivas paliekas. Projektā tika iesaistīts Kultūras mantojuma departaments un pārstāvji no Nikolaja Kopernika universitātes Toruņā, Polijā. Laiva tika nodatēta ar vēlajiem viduslaikiem.¹⁰⁰

Kā redzams, Lietuvai ir bagātīgs zemūdens kultūras mantojums - gan teritoriālajos ūdeņos, gan iekšzemē, taču vienlaikus arī tālredzīgi atvēlēti līdzekļi zemūdens arheoloģijai piemērotu tehnoloģiju ieviešanai (piemēram, šoneris "Brabender"). Zemūdens kultūras mantojuma izpēte Baltijas jūras dzelmē un iekšējos ūdeņos Lietuvā turpinās. Kā uzsver Dr. Prof. Habil. Vladas Žulkus, veicot turpmāku izpēti, vislielākā uzmanība būtu jāpievērš zemūdens ainavām.¹⁰¹ Seno apmetņu kultūrslāņi, kas atrodas zem ūdens, saglabā paliekas

⁹⁹ Turpat.

¹⁰⁰ Turpat.

¹⁰¹ Turpat.

par dzīvesveidu, kas nereti nav saglabājušās uz zemes. Zemūdens arheoloģija ļauj zinātniekiem iegūt vairāk zināšanu arī par kuģu būvniecību un tirdzniecību Baltijas jūras reģionā.

Arī zemūdens un jūrniecības kultūras mantojuma pielāgošana mūsdienu vajadzībām ir uzdevums, kas tiek risināts ar valsts un pašvaldību iestāžu atbalstu dažādos līmeņos. Pašreiz tiek strādāts pie vairāku projektu izstrādes, lai saglabātu Lietuvas jūras piekrastes kultūras mantojuma identitāti.¹⁰²

1) Projektam "Kurēnas" ir vairāki mērķi: atdzīvināt seno kuršu kuģu būvniecību un burāšanas tradīcijas; organizējot ekspedīcijas, un uz to bāzes veidot izglītības programmas.¹⁰³

2) Kuršu reģiona mazo ostu tīkla un Nemunas upes deltas restaurācija, un to pievienošana Baltijas jūras reģiona mazajām ostām. Projekta mērķis ir atdzīvināt vecos ūdensceļus Baltijas jūrā. Pirmajā posmā paredzēts aptvert Lietuvas piekrasti un arī Krievijas Federācijas Kaļiņingradas apgabalu.¹⁰⁴

3) Transformācijas senās Klaipēdas pils vietā līdzās ar tūrisma centra izveidi kādreizējās "Paul Lindenau" kuģu būvētavas vietā. Projekta mērķis ir veidot jaunu interaktīvo centru ar ekspozīcijām par kuģu būvētavu kultūras mantojumu, un rekonstruēt veco pils aizsargrāvi, kas 19.gs. un 20. gs. tika izmantots kā osta.¹⁰⁵ Pēc rekonstrukcijas plānots ierīkot piestātņi jahtām un vēsturisko laivu rekonstrukcijām.¹⁰⁶

Iepriekšminētie projekti ir tikai daļa no tiem, kurus plānots organizēt, lai mainītu sabiedrības attieksmi pret zemūdens un jūrniecības kultūras mantojumu, veicinātu Lietuvas kā jūras valsts identitāti un sekmētu integrāciju Baltijas jūras reģiona kultūras telpā.

---

¹⁰² Genys, J. *Maritime and Coastal Cultural Heritage of Lithuania*. Pieejams: http://www.kpd.lt/uploads/EN/Heritage%20in%20Lithuania/Heritage%20in%20Lithuania/13_E_AND_COASTAL_CULTURAL_HERITAGE_OF_LITHUANIA.pdf

¹⁰³ Turpat.

¹⁰⁴ Turpat.

¹⁰⁵ Turpat.

¹⁰⁶ Turpat.

4. Latvijas pievienošanās Konvencijai par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību: *pro et contra*

Šobrīd Latvijas Republikā nav izveidota īpaša, zemūdens kultūras mantojuma problemātikai veltīta nacionālā likumdošana, un visi jautājumi, kas saistīti ar zemūdens kultūras mantojuma izpēti un pārvaldību, risināmi saskaņā ar kultūras pieminekļu aizsardzības normatīvajiem aktiem. Latvijas Republikas jūras ūdeņos ir liels zemūdens kultūras mantojuma potenciāls, kas pagaidām pat nav vēl apzināts. Taču citu valstu pieredze, kā arī minēts iepriekš, apliecina, ka panākumus zemūdens kultūras mantojuma pētniecībā un aizsardzībā iespējams sasniegt gan balstoties uz starptautiskajiem tiesiskajiem aktiem, gan atsevišķu valsts likumdošanu.

Izanalizējot UNESCO zemūdens kultūras mantojuma konvenciju, ir iespējams izdalīt vairākus pozitīvākus un negatīvākus aspektus, kas rastos, ja Latvija izvēlētos pievienoties šai konvencijai:

+ UNESCO konvencija aizsargā zemūdens kultūras mantojumu, kas vecāks par 100 gadiem. Konvencijā noteiktā mantojuma aizsardzība aptver tos objektus, vēsturiskas vietas un cilvēku atliekas, kas ilgāk par 100 gadiem pastāvīgi vai periodiski, pilnībā vai daļēji atradušās zem ūdens. Konvencijas oriģinālajā versijā šī aizsardzība attiecas uz jūras dibenā esošajiem objektiem, tomēr katra dalībvalsts ir tiesīga pielāgot konvencijas nolikumu savas valsts likumdošanai, iekļaujot aizsardzību arī attiecībā uz kultūras mantojumu, kas atrodas iekšzemes ūdeņos – ezeros un upēs. Tāpat dalībvalstīm ir tiesības mainīt aizsargājamā kultūras mantojuma vecumu, konvencijā iekļaujot arī tos zemūdens kultūras mantojuma objektus, kas ir jaunāki par 100 gadiem, ja tiem ir valstij svarīga vēsturiskā un kultūrvēsturiskā nozīme un ir nepieciešama papildus aizsardzība. Apskatot šo aspektu Latvijas kultūras mantojuma aizsardzības aspektā, jāatzīmē, ka pagaidām Latvijas Republikas likumdošana paredz tikai to kultūras mantojuma pieminekļu aizsardzību, kuri ir iekļauti valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā kā vietējās vai valsts nozīmes pieminekļi. Saskaņā ar likumu “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”:

“Kultūras pieminekļus atbilstoši to vēsturiskajai, zinātniskajai, mākslinieciskajai vai citādai kultūras vērtībai iedala valsts un vietējās nozīmes kultūras pieminekļos, Ministru kabineta noteiktajā kārtībā iekļaujot tos kā valsts vai vietējās nozīmes kultūras pieminekļus valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. [...]

*Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstu un grozījumus tajā apstiprina kultūras ministrs. Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksts, kā arī tajā izdarītie grozījumi publicējami oficiālajā izdevumā "Latvijas Vēstnesis". Objekts iegūst valsts aizsargājamā kultūras pieminekļa statusu nākamajā dienā pēc attiecīgās informācijas publicēšanas oficiālajā izdevumā "Latvijas Vēstnesis".*¹⁰⁷

Pagaidām aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā atrodas tikai viens zemūdens kultūras piemineklis – Kolkas vraks I, tāpēc UNESCO zemūdens mantojuma konvencija būtu noderīgs tiesību instruments, lai regulētu arī pārējo zemūdens pieminekļu aizsardzību pret to nelikumīgu izmantošanu un iznīcināšanu. Tiesa, šajā gadījumā viennozīmīgi būtu nepieciešams pielāgot konvencijas nolikumu, iekļaujot tajā arī tos zemūdens kultūras pieminekļus, kuri atrodas iekšzemes ūdeņos (un kuri, kā atainots šī darba 1. nodaļā, Latvijā ir gan apzināti, gan zinātniski pētīti), tādējādi nodrošinot aizsardzību, piemēram, jaunatklātajiem zemūdens arheoloģiskajiem pieminekļiem, kuri vēl nav iekļauti valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā.

+ UNESCO konvencija strikti iestājas pret jebkuru zemūdens kultūras mantojuma izmantošanu komerciālos nolūkos, to izlaupīšanu, tirgošanu un spekulēšanu ar zemūdens mantojumu. Reaģējot uz salīdzinoši izplatīto pēdējo gadu desmitu zemūdens kultūras mantojuma izlaupīšanas un iznīcināšana tendenci, UNESCO konvencija strikti noraida jebkuru nelikumīgu zemūdens mantojuma izmantošanu komerciālos nolūkos, norādot, ka zemūdens mantojums, tāpat kā kultūras mantojums, kas atrodas virs zemes un zemē, ir kopējais valsts un sabiedrības mantojums, tas nav uzskatāms par *dārgumiem*, kuri ir tirgojami vai savācami savām personīgajām kolekcijām. Senlietu izņemšana no to oriģinālā konteksta rada tikpat lielu zaudējumu zemūdens kultūras mantojuma vērtībā un informativitātē, kā sauszemes kultūras mantojuma vērtībā, tāpēc nav pieļaujami nekādi nesaskaņoti zemūdens darbi un “suvenīru” savākšana no zemūdens kultūras mantojuma.

+ Zemūdens kultūras mantojuma konvencija aicina dalībvalstīm sadarboties savā starpā, veicinot informācijas, zinātnisko metožu un pieredzes apmaiņu, nodrošinot mazāk pieredzējušās valstis ar papildus zināšanām par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību, izpēti un saglabāšanu. Tāpat konvencija mudina dalībvalstis veidot kopējas zemūdens arheoloģijas apmācības, izglītojot jaunos speciālistus šajā jomā un nodrošinot metodikas attīstību. Tomēr, jāatzīmē, ka, kā jau minēts arī konvencijā, katrai valstij ir jānodrošina

¹⁰⁷ *Latvijas Republikas likums "Par kultūras pieminekļu aizsardzību", 14. pants.* Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72551> [skatīts 28.11.2014.]

zemūdens mantojuma aizsardzības, izpētes un saglabāšanas pasākumi saskaņā ar valstu iespējām un resursiem, tāpēc arī šī konvencija paredzētā sadarbība būs iespējama to pašu resursu ietvaros. UNESCO konvencijas dalībvalstīm nepiešķir kādus īpašus līdzekļus pieminekļu saglabāšanā vai izpētē, tā ir tikai starptautisks tiesību instruments, un tāpēc visi praktiskie pasākumi ir atkarīgi tikai no pašu valstu resursu pieejamības.

+ UNESCO zemūdens kultūras mantojuma konvencija nosaka un regulē zemūdens mantojuma arheoloģiskās izpētes kārtību. Respektīvi, konvencijā tiek atrunāts, kā jāveido zemūdens arheoloģijas izpētes projekts, kādiem aspektiem jābūt ietvertiem šajā projektā un kādai speciālistu grupai un pēc kādiem kritērijiem tas būtu jāizvērtē. Tāpat konvencija regulē arheoloģisko izrakumu pārskatu sagatavošanu un tālāko zemūdens kultūras mantojuma vietu un objektu saglabāšanu. Šāda regulēta un saskaņota zemūdens arheoloģiskā izpēte nodrošina kvalitatīvu zinātnisko izpēti un mazina mantojuma iznīcināšanas iespējas.

Lai gan visi uzskaitīties pozitīvie konvencijas aspekti būtu ļoti noderīgi Latvijas kultūras mantojuma aizsardzībā, jāatzīst, ka Latvijas Republikas likumdošana un ratificētie starptautiskie tiesību instrumenti, kā arī reālie valsts resursi un iespējas brīžiem nesaskan un neatbilst ar UNESCO konvencijā minētajām prasībām un aspektiem, tāpēc ir ļoti liela iespējamība, ka šīs konvencijas prasības nebūtu iespējams pilnībā un pēc būtības iedzīvināt praksē:

- To zemūdens kultūras pieminekļu, kuri vecāki par 100 gadiem, aizsardzība pret izmantošanu komerciāliem nolūkiem. Runājot par šo visnotaļ pozitīvo konvencijas aspektu, jāpiemin Latvijas Republikas likumdošanas normas, kas paredz, ka senlietas līdz 17. gs. (ieskaitot) pieder valstij un tās nedrīkst izmantot personīgiem komerciāliem nolūkiem:

“Senlietas ir cilvēka apzinātas darbības rezultātā radīti priekšmeti – artefakti (piemēram, rotaslietas, ieroči, darbarīki, iedzīves priekšmeti, keramikas izstrādājumi, monētas veselā vai fragmentārā veidā), kas atrasti zemē, virs zemes vai ūdenī.”¹⁰⁸

“Arheoloģiskās senlietas zemē, virs zemes vai ūdenī atrastas senlietas (ar datējumu līdz 17. gs. ieskaitot) pieder valstij, un tās glabā publiskie muzeji. [...]”¹⁰⁹

¹⁰⁸ Latvijas Republikas likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, 2. pants. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72551> [skatīts 28.11.2014.]

¹⁰⁹ Latvijas Republikas likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, 7. pants. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72551> [skatīts 28.11.2014.]

“Kultūras pieminekļus, tai skaitā senlietas, kuras saskaņā ar šī likuma 7. panta ceturrtās daļas noteikumiem pieder Latvijas valstij, ir aizliegts izvest ārpus Latvijas Republikas. [...]”¹¹⁰

Respektīvi, pašlaik Latvijas Republikas likumdošana aizsargā tos kultūras pieminekļus, kas iekļauti valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, un tās senlietas, kuras vecākas par 18. gs., savukārt, ratificējot UNESCO konvenciju, radīsies situācija, ka teorētiski tiek aizsargāti visi zemūdens kultūras pieminekļi un senlietas, kas vecākas par 100 gadiem, bet praktiski, piemēram, tirgošanos ar 18. un 19. gs. senlietām, kas iegūtas no zemūdens kultūras pieminekļiem (kurus aizsargā UNESCO konvencija) nebūtu iespējams kontrolēt un sodīt, jo valsts likumdošanā nav atrunāta šādas tirgošanās nelikumība. Latvijas Republikas likumā par kultūras pieminekļu aizsardzību minēts, ka likumu pretrunu gadījumā ir jāpiemēro starptautiskas vai starpvalstu līguma noteikumus:

“Ja starptautiskajā vai starpvalstu līgumā paredzētie noteikumi par kultūras pieminekļu aizsardzību, izmantošanu vai restaurāciju ir pretrunā ar Latvijas Republikas kultūras pieminekļu likumdošanas aktiem, piemēro starptautiskā vai starpvalstu līguma noteikumus. [...]”¹¹¹

Tādejādi UNESCO konvencijas ratificēšanas gadījumā būtu pilnīgi pamatoti tai pielāgot Latvijas Republikas likumdošanu, kultūras pieminekļu aizsardzības likumā iekļaujot noteikumus arī par 18. un 19. gs. zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību. Tomēr jāatceras, ka noteikums par senlietu, kas vecākas par 18. gs., piederību valstij un attiecīgi to aizsardzību ir pavisam jauns likums, kas stājies spēkā tikai 23.01.2013. un līdz galam vēl nav aprobēts, tāpēc paliek atklāts jautājums – vai pašlaik būtu iespējamība atkal mainīt šo likumu, pievienojot UNESCO konvencijas prasības par vēl jaunāku kultūrvēsturiski nozīmīgu vietu papildus aizsardzību. Tāpat rastos jautājums, vai jaunajā likumā iekļaut visu kultūras pieminekļu un senlietu (gan zemūdens, gan virs zemes un zemē), kas vecākas par 18. gs., aizsardzību, vai tikai izņēmuma kārtā pievienot zemūdens kultūras pieminekļu aizsardzības noteikumus, bet atstāt spēkā līdzšinējo likuma normu par senlietu valsts īpašumtiesībām. Šajā gadījumā gan var rasties jautājums, kāds būtu pamatojums sadalīt zemūdens un sauszemes kultūras pieminekļu aizsardzības noteikumus? Savukārt neko nemainot līdzšinējā likumdošanā par kultūras pieminekļu aizsardzību, rastos jau iepriekš

¹¹⁰ Latvijas Republikas likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, 4. pants. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72551> [skatīts 28.11.2014.]

¹¹¹ Latvijas Republikas likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, 31. pants. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72551> [skatīts 28.11.2014.]

pieminētā situācija, ka UNESCO konvencijas noteikumi darbotos bez reāla valsts likumdošanas seguma, tādejādi principā nedarbotos vispār.

- Kā jau tika minēts, ratificējot un pieņemot UNESCO konvenciju, būtu nepieciešams izstrādāt papildus noteikumus, kas attiektos uz iekšzemes ūdeņos esošo kultūras mantojumu. Ideja par UNESCO konvenciju radās kā reakcija uz pieaugošo nelikumīgo zemūdens pieminekļu izmantošanu un izlaupīšanu, kas īpaši izplatīta jūrā un okeānā esošajos kultūras pieminekļos, tāpēc nav nekāds brīnums, ka šī konvenciju lielāku uzmanību pievērš tieši teritoriālo jūru un starptautisko ūdeņu aizsardzībai. Latvijas Republikai ir tikai 494 km gara jūras robeža (kas ir 36,9 % no visas Latvijas robežas), toties valsts teritorijā atrodas ap 12400 upju un 2250 ezeru, kuru dzīlēs var atrasties vēl daudzi neatklāti zemūdens kultūras pieminekļi un senlietas. Tā, piemēram, šogad Madonas novada Sāvienas ezerā tika atklāta jauna dzelzs laikmeta ezermītne (Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā pašlaik ir iekļautas 10 ezerpilis, šī jaunatklātā pagaidām ir jaunatklāts piemineklis, kurš nav iekļauts sarakstā, attiecīgi nav īpaši aizsargājams). Tāpēc ratificējot UNESCO konvenciju, viennozīmīgi būtu nepieciešams to pielāgot Latvijas situācijai, iekļaujot arī iekšējos ūdeņus, kuru aizsardzību un pārvaldību līdz šim regulēja valsts normatīvie akti. Tas vien jau ļauj domāt, ka pieņemt konvenciju tās oriģinālajā versijā nebūtu izdevīgi, turklāt starptautisko tiesību instrumentu pielāgošana un mainīšana ir ilglaicīgs process.

Turpinot par konvencijas īpašu uzmanību attiecībā pret jūrām un okeāniem, jāatzīmē, ka principā UNESCO konvencija visnoderīgākā ir valstīm, kurām, piemēram, vēsturiski ir piederējušas flotes vai tirdzniecības kuģi, kuri kuģojuši zem konkrēto valstu karogiem, un attiecīgi karogvalstis var pretendēt uz konkrētā zemūdens kultūras mantojuma īpašumtiesībām. Konvencija šādos gadījumos arī spēj regulēt to kuģu aizsardzību, kuri atrodas citas valsts teritoriālajā jūrā, attiecīgi tāpat arī tās valsts ietekmes zonā. Kā jau tika uzsvērts, konvencija nenosaka zemūdens kultūras pieminekļu īpašumtiesības, tomēr tajā ir norādīta dalībvalstu sadarbības sistēma, kuru izmantot gadījumos, kad kādas valsts ietekmes zonā atrodas, piemēram, citas karogvalsts kuģa vraks. Tomēr kā jau tika minēts iepriekš, jebkura konvencijā ieteiktā starpvalstu sadarbība ir iespējama tikai konkrēto valstu iespēju robežās, tāpēc arī šī it kā veiksmīgi izstrādātā valstu sadarbības sistēma ierobežoto resursu dēļ var būt realizējama tikai teorētiskā līmenī. Turklāt arī konvencijā paredzētā zemūdens kultūras mantojuma saglabāšana esošajās vietās prasa aktīvu sadarbību ar krasta apsardzes un jūras flotes struktūrām, kurām savukārt būtu jābūt nepieciešamajiem materiālajiem un kvantitatīvajiem resursiem;

- Kā visgrūtāk realizējama konvencijas aspekts būtu minams speciālistu un speciālu institūciju (iestāžu) trūkums Latvijā. UNESCO konvencija, kā jau tika minēts, regulē zemūdens arheoloģisko pētījumu veikšanas kārtību, nosakot, ka pirms izrakumu sākšanas ir jāizstrādā detalizēts darbu plāns, kuru jāizvērtē zemūdens kultūras mantojuma speciālistu grupai. Tāpat arī zemūdens arheoloģisko pētījumu veicējam ir jābūt kvalificētam arheologam, kas spētu nodrošināt kvalitatīvu un zinātnisku izpēti, drošu darba veikšanu un zemūdens kultūras mantojuma saglabāšanu. Diemžēl jāatzīst, ka pašlaik Latvijā nav pietiekami kvalificētu zemūdens arheologu, ne zemūdens kultūras mantojuma speciālistu, kuri spētu izvērtēt un kontrolēt zemūdens arheoloģiskos pētījumus. Tāpēc, lai realizētu vienu no svarīgākajām UNESCO konvencijas idejām – nodrošināt zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību un izpēti – būtu nepieciešama jaunu speciālistu apmācīšana, kā arī jaunu struktūrvienību izveide Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā.

Abi šie pasākumi paredz kā lielus resursus, tā arī galu galā ieinteresētus jaunus speciālistus, kas vēlētos nodarboties ar zemūdens kultūras mantojumu un zemūdens arheoloģiju. Protams, varētu cerēt, ka UNESCO konvencijas pieņemšana spētu veicināt zemūdens kultūras mantojuma speciālistu rašanos, taču visticamāk, ka tā nenotiks. Latvijā ir nepieciešami speciālisti, kas nodarbotos ar šo kultūras mantojumu, tomēr domājams, ka to apmācība un izveidošana būtu jāveic pirms šāda veida tiesību instrumentu pieņemšanas, lai pēc konvenciju ratificēšanas varētu realizēt to noteikumus arī praksē, ne tikai teorijā. Pašreizējā augstākās un profesionālās izglītības sistēmā nav ieraugāmas iespējas īpašu zemūdens kultūras mantojuma speciālistu sagatavošanā (jāatzīmē, ka arī arheoloģijas vajadzībām līdz šim nav tikusi izveidota kāda atsevišķa izglītības programma).

Līdz ar to, ratificējot konvenciju un cenšoties to ieviest praksē, Latvijā būs izglītības eksports, zemūdens kultūras mantojuma pētniecībā ienākot kvalificētiem citu zemju pārstāvjiem. Savukārt Latvijas Republikas iedzīvotāju apmācībai nepieciešams paredzēt valsts līdzekļus, tāpat kā valsts līdzekļus prasīs jaunas īpaši par zemūdens kultūras mantojumu atbildīgas struktūrvienības izveide Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas ietvaros (nemaz jau nerunājot par kādas jaunas pārvaldes institūcijas veidošanu). Savukārt zemūdens kultūras mantojuma iesaistīšana tūrisma apritē nebūs sekmīga bez iepriekšējas kultūras mantojuma resursu apzināšanas un vismaz daļējas izpētes un atbilstošas zemūdens tūrisma infrastruktūras izveidošanas, jo šī kultūras mantojuma daļa tomēr nav tieši redzama jebkuras interesentam, bet tās apmeklēšanai un baudīšanai nepieciešams nodarboties ar niršanu.

Secinājumi

Latvijas Republikas iekšzemes un teritoriālajos ūdeņos saglabājies daudzveidīgs un plašs zemūdens kultūras mantojuma liecību klāsts. Arheoloģisko un vēsturisko pētījumu rezultātā apzinātas gan liecības par akmens laikmeta dzīvesvietām Latvijas upju un ezeru krastos, kā arī kādreizējo Baltijas jūras piekrastu tuvumā, gan iegūta informācija par dzelzs laikmeta dzīvesvietām un kapulaukiem un viduslaiku konstrukcijām un dzīves norisēm. Tāpat ir iestrādes Rīgas jūras līča un Baltijas jūras dzelmē nogrimušo kuģu vraku apzināšanā un pētniecībā, pārsvarā uzmanību gan pievēršot tieši 19.-20. gadsimta objektiem. Kuģu vraku arheoloģiskā pētniecība galvenokārt risinājusies piekrastes zonā, tādējādi līdz mūsdienām zemūdens arheoloģija Latvijā vairāk balstījusies uz iekšzemes ūdeņos esošā kultūras mantojuma izpēti, sasniedzot šajā jomā atzīstamus rezultātus.

Domājams, ka Baltijas jūrā nebūs iespējams atrast kādu saglabājušos kuģa vraku, kas būtu vecāks par 300-400 gadiem, tāpēc nozīmīgākie atradumi par seno jūrniecību Baltijas valstīs iegūti sauszemes arheoloģiskajos izrakumos (ieskaitot slavenos Salmes kuģa atradumus netālajā Sāmsalā, Igaunijā). Baltijas jūras veidošanās process, kura laikā notiek sauszemes masīva pacelšanās, nosaka, ka nav paredzama zem mūsdienu jūras ūdens līmeņa esošu aizvēstures vai viduslaiku apmetņu atklāšana (tiesa, arī Baltijas jūras krasta līnijas veidošanās notiek cikliski, tāpēc pilnībā to izslēgt nevar). Tādējādi pieļaujams, ka Latvijas Republikas iekšzemes ūdeņos atrodas kultūrvēsturiskas vērtības no akmens laikmeta līdz 20. gs., savukārt līča un jūras ūdeņos drīzāk sagaidāmi jauno laiku un pagājušā gadsimta arheoloģisko liecību atklājumi, ieskaitot kuģu vrakus, militāru un saimniecisku būvju vietas un tml.

Latvijas Republikas kultūras pieminekļu aizsardzības likumdošana neietver īpašus normatīvos aktus, kas būtu saistāmi ar zemūdens kultūras mantojuma pētniecību un pārvaldību. Līdz ar to gan iekšzemes, gan teritoriālajos ūdeņos esošā kultūras mantojuma aizsardzības jautājumi risināmi saskaņā ar likumu "Par kultūras pieminekļu aizsardzību" un ar to saistītajiem normatīvajiem aktiem. Tādējādi esošais likumdošanas ietvars, lai gan neņem vērā zemūdens mantojuma specifiku, tomēr risina gan zemūdens kultūras mantojuma inventarizācijas, gan arheoloģiskās pētniecības un valstiskās aizsardzības jautājumus.

Pirms pieciem gadiem stājās spēkā jau 2001. gadā pieņemtā UNESCO Konvencija, kas ir pirmais starptautiskais tiesiskais dokuments zemūdens kultūras mantojuma

aizsardzībai un pētniecībai. Konvencijā ietverta gan zemūdens kultūras mantojuma visaptveroša definīcija, gan dalībvalstu saistības mantojuma apzināšanā, izpētē, aizsardzībā un pārvaldībā, liekot lielu uzsvāru uz starptautisko sadarbību un zemūdens mantojuma liecību saglabāšanu *in situ*. Pievienošanās Konvencijai paredz valsts aktīvu iesaistīšanos zemūdens kultūras mantojuma speciālistu apmācībā un speciālas valsts pārvaldes struktūras izveidi zemūdens mantojuma jautājumu risināšanā. Protams, ka Konvencija arī ietver atrunu, ka dalībvalstis uzliktās saistības īsteno saskaņā ar savām iespējām, tādējādi Konvencijas ratifikācijai un ieviešanai praksē it kā nevajadzētu prasīt papildus attiecīgās valsts ieguldījumus. Tomēr, kā rāda vairāku Konvenciju ratificējušo valstu pieredze, Konvencijas normu sekmīga ieviešana lielā mērā balstās uz iepriekš veiktajiem izglītošanas un sabiedrības informēšanas pasākumiem un materiālajiem ieguldījumiem, izveidojot patstāvīgas un pastāvīgas zemūdens kultūras mantojuma apzināšanas, pētniecības un pārvaldības struktūras. Tādējādi Konvencijas ieviešana saistās ar plašu sagatavošanas darbu veikšanu, paaugstinot sabiedrības informētības līmeni, īstenojot zemūdens kultūras mantojuma izglītības programmas, radot zemūdens kultūrvēsturisko liecību zinātniskās pētniecības bāzi un izveidojot īpašu valsts pārvaldes struktūru zemūdens mantojuma pārvaldībai. Šādu pasākumu īstenošanai un valsts struktūru kapacitātes stiprināšanai atbalstu sniedz UNESCO un starptautiskie sadarbības tīkli un projekti, tomēr lielā mērā tie ir attiecīgās valsts pārziņā un atbildībā.

Ņemot vērā pašreizējo ieguldījumu apjomu un izpētes stāvokli, Latvijas Republika pašlaik diemžēl nevarētu izpildīt UNESCO konvencijas saistības un normas. Lai gan Latvijas iekšzemes ūdeņos, Rīgas jūras līcī un Baltijas jūras ūdeņos ir saglabājies bagātīgs dažādu vēsturisko periodu zemūdens kultūras mantojums, tā esošais stāvoklis un informatīvais potenciāls līdz šim nav sistemātiski apzināts un apkopots. Liels darba apjoms vēl veicams, piemēram, rakstīto vēstures avotu liecību sameklēšanā un analizē un vienotas vraku, inženiertehnisko būvju un citu zemūdens liecību datubāzes izveidošanā. Zemūdens kultūras mantojuma speciālistu sagatavošanai Latvijā būtu nepieciešama atsevišķa augstākās izglītības akadēmiskā vai profesionālā studiju programma, kuras izveidošana augstākās izglītības finansējuma samazināšanas apstākļos ir maz ticama. Savukārt atsevišķas valsts pārvaldes iestādes vai specializētas zemūdens kultūras mantojumam veltītas struktūrvienības izveidošana Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas ietvaros nav iespējama uz esošās kultūras mantojumam atvēlēto finanšu un cilvēkresursu bāzes. Šo jautājumu risināšanai būtu nepieciešama vismaz pāris jaunu štata vietu izveidošana, paredzot tām

atbilstošu valsts budžeta finansējumu un attiecīgas zemūdens kultūras mantojuma apzināšanas un pārvaldības vajadzībām piemērotas infrastruktūras bāzi. Minēto (un arī citu nepieciešamo) pasākumu īstenošana prasa īpašu valsts atbalstu un finansējumu, pat pieļaujot sekmīgu starptautiskā finansējuma piesaisti zemūdens kultūras mantojuma pētniecības un pārvaldības stiprināšanā. Turklāt visi šie pasākumi ir arī laukietilpīgi, it īpaši ņemot vērā pašreizējo izpētes stāvokli un pārvaldības funkciju sadalījumu.

Tādējādi Latvijas Republikas pievienošanās UNESCO 2001. gada konvencijai šajā brīdī nav uzskatāma nedz par lietderīgu, nedz praktiski iespējamu, Latvijai pat vēl tuvākajos gados nespējot ieviest konvencijā ietvertās normas. Taču tā kā pēdējos gados par zemūdens kultūras mantojumu pakāpeniski palielinās sabiedrības interese un tā apzināšanai, inventarizācijai, izpētei un pārvaldībai uzmanību arvien vairāk pievērš valsts pārvaldes struktūrvienības, tad iesāktā virzība noteikti ir turpināma, stiprinot sadarbību gan starp Latvijas valsts institūcijām, gan veidojot starptautiskus projektus. Pakāpeniski uzkrājot gan informāciju, gan pieredzi zemūdens kultūras mantojuma pētniecībā un pārvaldībā, Latvijai ir liels potenciāls ar laiku kļūt par nozīmīgu spēlētāju šajā kultūras mantojuma jomā arī starptautiskajā vidē. Tomēr pirmais solis būtu vēstures avotu informācijas un zemūdens arheoloģisko vietu apzināšana un speciālistu sagatavošana, kas varētu turpmāk jau profesionāli risināt zemūdens kultūras mantojuma pētniecības un pārvaldības jautājumus, ieskaitot jautājumu par Latvijas Republikas pievienošanos UNESCO 2001. gada konvencijai.

Izmantotā literatūra

- Alves, F. J. S. Portugal's Declaration During the Negotiation of the 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: International Protection and Cooperation versus Possession. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2010, vol. 5:159–162.
- Alves F., ed. *Proceedings of the international symposium on archaeology of medieval and modern ships of iberian-atlantic tradition—hull remains, manuscripts and ethnographic sources: a comparative approach (Lisbon, September 7–9, 1998)* (Trabalhos de Arqueologia, 18. IPA). Lisbon, 2001.
- Apals J. *Āraišu arheoloģiskais muzejparks: Ceļvedis*. Rīga, 2008.
- Apals J. *Āraišu ezerpils*. Rīga, 2012.
- Apals J. Āraišu ezerpils. Historiogrāfisks apskats. Ievietots: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1999, Nr.4, 27.-47.lpp.
- Apvienoto Nāciju Organizācijas Jūras tiesību konvencija*. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=207737> [skatīts 28.11.2014.]
- Asaris J. *Talsu rajona pilskalni, kulta vietas un senkapi*. Talsi, 2005.
- Bernsone I., red. *Latvijas jūrniecības vēsture: enciklopēdija*. 1.-2. sēj. Rīga, 1998-2003.
- Bērziņš V., Libke H. Arheoloģiskā apsekošana Sisē – Užavas upē un tās krastos 2010. un 2011. gadā. Ievietots: J. Urtāns, I. L. Virse, red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2010. – 2011. gadā*. Rīga, 2012. 9.-12. lpp.
- Bērziņš V., Libke H. Izrakumi Sises akmens laikmeta apmetnē 2012. gadā. Ievietots: J. Urtāns, I. L. Virse, red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2012. – 2013. gadā*. Rīga, 2014. 19.-23. lpp.
- Boshoff J., Kruyshaar C., Schmidt J., Wainman C. *The Wreck of the British East Indiaman Brunswick, 1805*. National Monuments Council, Cape Town, 1994.
- British Submarines and the Baltic Sea. [2014.] Pieejams: http://www.historylearningsite.co.uk/british_submarines_and_the_balti.htm (skatīts 10.10.2014.)
- Carlsson D. Harbours and trading places on Gotland 600-1100. In: O. Crumlin-Pedersen, ed. *Aspects of Maritime Scandinavia AD 200-1200. Proceedings of the Nordic Seminar on Maritime Aspects of Archaeology, Roskilde, 3th-5th March, 1989*. Roskilde, 1991.
- Carlsson D. *Ridanas - Vikingars Hamn i Frojel*. (CCC papers 4). Visby, 1999.

- Caune A. Senie Rīgas kuģi. Ievietots: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1995, Nr. 1, 11.-23. lpp.
- Caune A. Rīgas upes krastmalu izbūves 12.-17. gadsimtā. Ievietots: *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, 5. sēj., Rīga, 2005. 54.-69. lpp.
- Delgado J. P., ed. *Encyclopedia of underwater and maritime archaeology*. New Haven, London, 1998.
- Dromgoole S. Editor's introduction. In: Dromgoole S., ed. *The Protection of the Underwater Cultural Heritage. National Perspectives in Light of the UNESCO Convention 2001*. 2nd ed. Leiden, Boston, 2006. P. XXVII-XXXVIII.
- Erreguerena, L.P. Mexico: A Leader in Ratification of the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2010, vol. 5: 143–152.
- Freeman J. Oldest Sailing Ship in Baltic Sea Found. [2011.] Pieejams: <http://www.sci-news.com/archaeology/oldest-sailing-ship-in-baltic-sea-has-been-found.html> (skatīts 15.10.2012.)
- Ford B. L., ed. *The Archaeology of Maritime Landscapes (When the Land Meets the Sea, vol. 2)*. New York, 2011.
- Ford B., Hamilton D. L., Catsambis A., eds. *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*. Oxford, 2011.
- Genys J. *Maritime and Coastal Cultural Heritage of Lithuania*. Pieejams: http://www.kpd.lt/uploads/EN/Heritage%20in%20Lithuania/Heritage%20in%20Lithuania/13_E_AND_COASTAL_CULTURAL_HERITAGE_OF_LITHUANIA.pdf (skatīts 12.12.2015.)
- Girininkas A., ed. *Underwater Archaeology in the Baltic Region (Archaeologia Baltica, vol. 14)*. Klaipeda, 2010.
- Guerin U. Underwater Cultural Heritage and the Maritime Past of Africa. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2012, vol. 7, p.1–2.
- Jamieson W. *Managing urban heritage resources within a cultural tourism context*. In: Jamieson W., ed. *Community destination management in developing economies*. Howard Hospitality Press, Binghamton, 2006. P. 153.
- Jūras vides un pārvaldības likums*. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=221385> [skatīts 28.11.2014]

- Khakzad S. The Necessity of a Common Language for Coastal and Underwater Cultural Heritage. In: *Journal of Anthropology and Archaeology*, 2014, vol. 2: 1, p. 17-31.
- Kirwan, S. Ireland and the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2010, vol. 5:105–115.
- Konsa M., Allmäe R., Maldre L., Vassiljev J. Rescue Excavations of a Vendel Era Boat-Grave in Salme, Saaremaa. In: E. Oras, E. Russow, eds. *Archaeological Fieldwork in Estonia 2008*. Tallinn, 2009. P. 53-64.
- Konvencija par starptautiskajiem ūdeņiem 1958*. Tulkojums: Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2009. Pieejams: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-D3PWA5ZFjAJ:www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/STA/Tulkojumi_no_anglju_val/Konvencijas/Convention_on_the_High_Seas.doc+&cd=1&hl=lv&ct=clnk&gl=lv [skatīts 28.11.2014.]
- Laan T., Kaivo L.-L. Rebuilding the Peipsi sailing barge *lodi* – the renaissance of a unique ship type. In: M.-J. Springmann and H. Wernicke, ed. *Historical boat and ship replicas: conference-proceedings on the scientific perspectives and the limits of boat and ship replicas, Torgelow 2007*. Friedland, 2008. P. 60-62.
- Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XV*. Rīga, 2014.
- Latvijas Republikas likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”*. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72551> [skatīts 28.11.2014.]
- Loze I. *Neolīta apmetnes Ziemeļurzemes kāpās*. Rīga, 2006.
- Lübke H. Forschungen zur absoluten Chronologie der steinzeitlichen Kultur- und Landschaftsentwicklung im östlichen Baltikum. In: *Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie. Eine Forschungseinrichtung der Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloss Gottorf. Jahresbericht 2010*. S. 36-37.
- Maarleveld T. J. 2015. Underwater cultural heritage and international efforts to protect it, notably through UNESCO. In: R. Bleile and J. Krüger, eds. *Princess Hedvig Sofia' and the Great Northern War*. Dresden, 2015. P. 250-257.
- Mägi M. Harbour sites in ritual landscape – the example of Viltina in southern Saaremaa. In: *Eesti Arheoloogiaajakiri. Estonian Journal of Archaeology: Special issue on cultural maritime landscapes*, 2009, vol. 13: 2, p. 110-131.
- Mäss V. A Medieval Ship From the Pärnu River. [1999.] Pieejams:<http://www.abc.se/~m10354/publ/paernu.htm> (skatīts 15.10.2014.)

- Mäss V. Russian or Swedish Marine Fortifications on the bottom of the bay of Tallinn. In: *Marine archaeology of the Baltic Sea area. Newsletter*, 2000, vol. 1, p. 40-42.
- Mäss V. Estonia. In: *Treasures of the Baltic Sea. A hidden wealth of culture*. Stockholm, 2003. P. 112-121.
- Motuzaitė-Matuzevičiūtė G. Living above the Water or on Dry Land? The Application of Soil Analysis Methods to Investigate a Submerged Bronze Age to Early Iron Age Lake Dwelling Site in Eastern Lithuania. In: *Archaeologia Baltica*, 2008., vol. 9, p. 33-46.
- O'Connor N. Ireland. In: Dromgoole S., ed. *Legal protection of the underwater cultural heritage: national and international perspectives*. The Hague: Kluwer Law International, 1999. P. 88–89.
- O'Connor N. Ireland. In: Dromgoole S., ed. *The protection of the underwater cultural heritage: national perspectives in light of the UNESCO convention 2001*. Leiden: Brill, 2006.
- O'Keefe, P. *Shipwrecked Heritage: a commentary on the UNESCO convention on underwater cultural heritage*. Leicester: Institute of Art and Law, 2002.
- Perminas K. Old Logboats from Lake Plateliai: building replicas. In: M.-J. Springmann and H. Wernicke, ed. *Historical boat and ship replicas: conference-proceedings on the scientific perspectives and the limits of boat and ship replicas, Torgelow 2007*. Friedland, 2008. P. 16-21.
- Pratt L.V., Srong I., eds. Background materials on the protection of the underwater cultural heritage. Paris: UNESCO, 1999.
- Pullats R., Pullats R., Urtāns A. *Spirta jūra: kontrabanda Baltijas jūrā starp diviem kariem*. Rīga, 2012.
- Pydyn A. Maritime archaeology. In: M. Kok, H. van Londen, A. Marciniak, eds. *E-learning Archaeology: the Heritage Handbook*. Amsterdam, 2012. P. 258-267.
- Rains V. Zemūdens arheoloģijas pētījumi Latvijā. Ievietots: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga, 1996. 91.-93. lpp.
- Rains V. Kuģa vraka izrakumi pie Kolkasraga. Ievietots: *Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā*. Rīga, 2000. 333.-336. lpp.
- Rains V. Zemūdens arheoloģiskie pētījumi Latvijā 20. gs. beigās. Ievietots: A. Šnē, J. Urtāns, red. *Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas*. Rīga, 2000. 11.-17. lpp.

- Rau M. The UNESCO Convention on Underwater Cultural Heritage and the International Law of the Sea. In: J A. Frowein and R. Wolfrum, eds. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, vol. 6, 2002, 387-472. Pieejams: http://www.mpil.de/files/pdf1/mpunyb_rau_6.pdf
- Rey de Silva A. The 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. In: S. Tripathi, ed. *Shipwrecks around the world. Revelations of the Past*. New Delhi, 2015. P. 749-782.
- Rikken K. Museum Confirms Salme Find as Oldest Known Viking Sailing Ship. [2011.] Pieejams: <http://news.err.ee/Culture/9a4572b9-637b-405b-9478-d821486d9608> (skatīts 15.10.2012.)
- Risvas M. The Duty to Cooperate and the Protection of Underwater Cultural Heritage. In: *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, 2013, vol. 3, p. 583-585.
- Roio M. The Investigation of Underwater Heritage in Estonia. In: V. Lang, M. Laneman, eds. *Archaeological Research in Estonia 1865-2005*. Tartu, 2006. P. 301-310.
- Sara Vadi V. Investing in Culture: Underwater Cultural Heritage and International Investment Law. In: *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 2009, vol. 42: 853-904. Pieejams: http://www.vanderbilt.edu/jotl/manage/wp-content/uploads/Vadi-cr_final_final.pdf
- Sharfman J., Boshoff J., Parthesius R. Maritime and Underwater Cultural Heritage in South Africa: The Development of Relevant Management Strategies in the Historical Maritime Context of the Southern Tip of Africa. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2012, vol. 7: 87–109.
- Sivonen E. Medieval Ship to Remain Buried. [2012.] Pieejams: <http://news.err.ee/Culture/d8200fb1-e93a-4356-a881-bada041bb165> (skatīts 15.10.2014.)
- Smith G. Eastern Front and Baltic Sea, 1914-18, also Russian Bolshevik Waters 1919. [2011.] Pieejams: <http://www.naval-history.net/WW1AreaBaltic1914-19.htm> (skatīts 10.10.2014.)
- Sokal M. P. International law for the heritage protection of the underwater cultural heritage: can our past be salvaged? [2005.] Pieejams: <http://www2.mcdonald.cam.ac.uk/projects/iarc/culturewithoutcontext/issue16/papa-sokal.htm> (skatīts: 02.11.2014.)

- Sprūde V. Latvijā par vienu ezerpili vairāk. Ievietots: *Latvijas Avīze*, 2014. gada 7. novembris. Pieejams: <http://m.la.lv/latvija-par-vienu-ezerpili-vairak/>
- Šnē A. Kuršu vikings: vēsturiskās iespējas un vēstures mīti. Ievietots: V. Muižnieks, red. *Pētījumi kuršu senatnē. Rakstu krājums* (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 14). Rīga, 2008. 181.-191. lpp.
- Šturms E. Vilkumuižas ezera atradumi. Ievietots: *Senatne un Māksla*, 1936, 2: 72-86.
- The UNESCO 2001 Convention – A critical analysis. Pieejams: http://company.aww.pt/company/arc_unesco.asp?Language=EN (skatīts 02.10.2014.)
- UNESCO Konvencija par zemūdens kultūras mantojuma aizsardzību. Pieejams: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/>
- Urtans J., Rains V. Latvia. In: *Treasures of the Baltic Sea. A hidden wealth of culture*. Stockholm, 2003. P. 103-111.
- Urtāns J. A study of medieval harbour sites on the western coast of Latvia (Kurzeme). In: *Marine archaeology of the Baltic Sea area. Newsletter*, 1999, vol.1, p. 23-27.
- Urtāns J. Pētījumi Zebrenes Elku kalnā. Ievietots: *Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā*. Rīga, 2000. 108.-115. lpp.
- Urtāns J. Par Latvijas jūras dibena kultūrainavu. Ievietots: S. Cimmermanis, sast. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga, 2011. 200.-209. lpp.
- Urtāns J., Rains V. Arheoloģiskie pētījumi Ventspilī pie Dokupes. Ievietots: *Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā*. Rīga, 2002. 384.-392. lpp.
- Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksts. Pieejams: <http://saraksts.mantojums.lv/lv/piemineklu-saraksts>
- Varmer O., Gray J., Alberg D. United States: Responses to the 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. In: *Journal of Maritime Archaeology*, 2010, vol. 5:129–141.
- Vercamer A.L. Naval War in the Baltic Sea 1941-1945. Pieejams: <http://www.feldgrau.com/baltsea.html> (skatīts 10.10.2014.)
- Vilka A. Diskusija “Zemūdens un piekrastes arheoloģiskais mantojums Latvijā: apzināšana, izpēte un saglabāšana” Vēstures un filozofijas fakultātē. Ievietots: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2013, Nr. 1, 167.-172. lpp.
- Westerdahl C. The maritime cultural landscape. In: *The International Journal of Nautical Archaeology*, 1992, vol. 21:1, p. 5-14.

- Westerdahl C. The Maritime Middle Ages - Past, Present, and Future. Some Ideas from a Scandinavian Horizon. In: *European Journal of Archaeology*, 2014, vol.17: 1, pp. 120-138.
- Zagorska I., Bērziņš V. Arheoloģiskie pētījumi Burtnieku ezera ziemeļdaļas piekrastē 2010. un 2011. gadā. Ievietots: J. Urtāns, I. L. Virse, red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2010. – 2011. gadā*. Rīga, 2012. 16.-20. lpp.
- Zagorska I., Libke H., Bērziņš V. Užavas upē atrasto priekšmetu kolekcija. Ievietots: J. Urtāns, I. L. Virse, red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2012. – 2013. gadā*. Rīga, 2014. 28.-32. lpp.
- Zalsters A. E. *Hercoga Jēkaba burinieki: senie kuģi un hercoga Jēkaba laiku dokumentos lasāmās liecības par kuģu būvi Ventspilī*. Rīga, 2002.
- Žulkus V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004.
- Žulkus V. Lithuania. In: *Treasures of the Baltic Sea. A hidden wealth of culture*. Stockholm, 2003. p. 95-102.
- Žulkus V. *Underwater Archaeological Cultural Heritage of Lithuania*. Pieejams: http://www.kpd.lt/uploads/EN/Heritage%20in%20Lithuania/Heritage%20in%20Lithuania/5_ERWATER_ARCHAEOLOGICAL_HERITAGE_OF_LITHUANIA.pdf (skatīts 12.12.2014.)
- Ванкина Л. В. *Торфяниковая стоянка Сарнаме*. Рига, 1970.

Interneta resursi:

<http://www.wreck.lv> (skatīts 15.09.2014.)

http://www.britac.ac.uk/policy/Protection_Underwater_Cultural_Heritage.cfm

<http://www.heritage->

[activities.nl/Themes/Maritime%20%2526%20Underwater%20Cultural%20Heritage%20%28MUCH%29/unesco-convention](http://www.heritage-activities.nl/Themes/Maritime%20%2526%20Underwater%20Cultural%20Heritage%20%28MUCH%29/unesco-convention)

UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage in the context of the system of heritage protection and management in Latvia

Summary

The present study aims to appraise the necessity of Latvia joining the UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage (referred to as the Convention) as well as to evaluate the possibilities and benefits for Latvia if the Convention is ratified. Therefore, this research paper includes a historical survey of underwater, marine and inland water archaeology in Latvia; characterisation of the Latvian underwater heritage as well as the state of knowledge, research and management experience in this heritage sector; analysis of the most important issues raised in the Convention and experiences in several countries that have ratified this act; and discussion of the liabilities and benefits, pro et contra, if Latvia were to choose to ratify the Convention.

Until the 1990s, underwater archaeology developed in Latvia entirely on the basis of inland water surveys and research. The earliest examples from the late 19th century and 1920s-1930s (Lake Vilkumuiža) resemble treasure hunting rather than research activities, as techniques and methods for underwater research were underdeveloped at that time. The most important results of underwater research in inland waters were achieved under the Soviet occupation regime in the 1960s-1980s, when 10 lake dwellings were discovered, one of which was later thoroughly researched and reconstructed (Āraiši).

Research in the marine environment started towards the end of the USSR (around 1988), when it became possible to undertake surveys in the Baltic Sea, which, as the western border of the Soviet Union, had previously been strictly guarded, and even the coastal area had been closed to researchers and visitors. Since then, divers have found and visited a number of vessels lying on the bottom of the Baltic Sea and Gulf of Riga. At the same time, archaeological excavation of shipwrecks has been undertaken in coastal and inland conditions. Thus, the first shipwreck to be recorded and excavated was the so-called Riga Cog of the early 13th century, which was found in Old Riga during construction work in 1939. Small-scale archaeological excavations have been carried out at wrecks cast ashore at Kolka, Carnikava etc. Generally, the recent research activities have likewise mostly been focussed on inland waters, for example, another lake dwelling site, the eleventh one, has

been discovered, and interesting results have been obtained in the study of the Stone Age sites at the Užava and Salaca Rivers (in collaboration with German archaeologists).

The marine and inland waters of Latvia possess a rich underwater heritage, but it must be acknowledged that there are many tasks to be undertaken, for example, systematic study of archival records, underwater surveys with modern techniques like LIDAR and creation of complete databases of heritage sites (thus in the marine waters, besides shipwrecks of the 18th–20th centuries, we may expect remains of fortifications, but due to the falling sea level there will hardly be any remains of prehistoric settlements). Currently, there is only one shipwreck site (Kolka Wreck I) under state protection as a cultural monument. Thus, there is no doubt that underwater archaeology in Latvia is presently facing several challenges, to some extent similar to those of other countries.

Underwater heritage management is not distinguished as a particular sector in the heritage in Latvia, and according to the legislation is considered as part of the archaeological heritage. The state institution responsible for the heritage, the State Inspection for Heritage Protection, does not have any particular staff position for underwater heritage, and surveys providing information about the marine heritage are organised in cooperation with other state and non-governmental organisations. It is hard to find any professional underwater archaeologist in Latvia (while there are some skilful and experienced divers who might be described as amateur archaeologists), and there is no reason to believe that any special education in underwater archaeology will be established within the universities' study programmes. So, the development of research in underwater archaeology is strongly reliant and will be based upon international cooperation. This situation is, among other factors, affected by research traditions and the financial situation of the state. On the other hand, there is considerable public interest in underwater archaeology, especially, shipwrecks, and so public education could be a direction in which to work more actively.

The Convention pays attention to several important principles of protection and management of the underwater heritage, including the preservation of heritage with the emphasis on preservation in situ, primarily research and educational use of heritage instead of use for commercial purposes, the strengthening of cooperation in research fields among countries, etc. The Convention regulations still reflect the contradictions between flag state and coastal states, although some advantages related to legal activities involving the underwater heritage are granted to the coastal states. The analysis of several case studies around the world shows that ratification of the Convention brings benefits only after long-lasting efforts and

developments in higher and public education, research, technologies (nowadays developing very rapidly), underwater infrastructure, etc. And this might be achieved only on the basis of the large-scale investments in the underwater heritage sector by both state and private funding.

This is the main point why Latvia is currently not ready to join the Convention: financial allocations and resources for underwater heritage tasks are insufficient. Other objections include the necessity of drawing up special regulations concerning the protection and management of the underwater heritage in inland waters (where, as described above, the most valuable underwater heritage sites currently known in Latvia are situated), the formation of a new structural unit within the State Inspection of Heritage Protection or even a new governmental institution, which seems a difficult task in view of the shortage of specialists and finances. Ratification of the Convention would also mean an obligation to include some positions relating to the underwater heritage in Latvia's state budget. We assume that ratification of the Convention will not change the situation and will not lead to an increasing inflow of people and finances into the heritage sector; rather, it would be necessary to make long-lasting efforts to increase the awareness of the public, business people and politicians about heritage issues in general and the underwater heritage in particular. And then, with a number of specialists and sufficient funding, ratification seems reasonable.

Thus, Latvia is currently not ready for ratification of the Convention despite its rich underwater heritage; Latvia cannot meet or successfully implement the regulations of the Convention in the current situation regarding finances and specialists. On the other hand, the heritage legislation in Latvia is well developed and can also be applied to the underwater heritage, with expectations of good results. So, the concern about loss of the underwater heritage, if the Convention is not ratified, does not have a firm basis, but there is an urgent need to increase funding for underwater heritage research and management in order to reach favourable conditions for ratification of the Convention in the coming decades.